

УДК 340.12:352

*Ю. М. Оборотов, В. В. Завальнюк, О. С. Мельничук,
К. В. Горобець, Ю. В. Хижняк*

**МІСЬКА ПРАВОВА СИСТЕМА
ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ЦІЛІСНОСТІ МІСЬКОГО ПРАВА
(НА ПРИКЛАДІ ДЕЯКИХ УКРАЇНСЬКИХ МІСТ)**

**Урбаністична правова система:
правова система міста та міська правова система**

Актуалізація проблематики міського права у сучасному історичному аспекті є відображенням тенденцій розвитку центру і периферії сучасної держави. Понад те, складно сперечатися з тим, що сьогодні державні інституції починають втрачати свою монополію на право, що по суті означає визнання ідеї правового плюралізму та усвідомлення того факту, що право формується як продукт життєдіяльності суспільства, а не правотворців. При цьому на шляху формування теорії міської правової системи слід використовувати увесь арсенал методологічних засобів, який пропонує юриспруденція. У той же час дослідження такого роду неможливо проводити без використання системного підходу.

Мета дослідження полягає у використанні системного підходу в утвердженні міської правової системи, правових систем окремих українських міст, характеристиці їх основних властивостей та практичного втілення міського права у правовому житті України.

Стан дослідження проблематики. Питання міської правової системи до сьогодні залишаються малодослідженими в загальнотеоретичному дискурсі. А втім окремі аспекти цієї проблематики розкривалися у працях Р. А. Ромашова, М. І. Корнієнко, В. В. Таболіна, А. В. Корнева та ін. Крім того, концептуальне значення мають сучасні інтерпретації права та правової системи як особливих соціальних систем: С. С. Алексєєв, Р. Алексі, З. Н. Аюпова, М. Й. Байтін, О. М. Балинська, М. О. Большунов, Є. Булигін, Л. О. Гладишева, Р. Давід, Р. Дворкін, Ж. Карбоньє, Л. А. Луць, С. І. Максимов, Б. В. Малишев, О. В. Малько, М. Г. Матузов,

Ю. М. Оборотов, Н. М. Оніщенко, Є. Л. Поцелуєв, Дж. Раз, Н. Рулан, Ю. О. Тихомиров, М. Г. Хаустова, І. Л. Честнов та ін.

Виклад основного матеріалу. Міське право постає складним феноменом, що має велику кількість граней, інтерпретацій та іпостасей. Одна з таких іпостасей — урбаністична правова система, яка є проявом правового образу міста, його логічним продовженням. Двоякість урбаністичної правової системи як міської правової системи та правової системи міста пов'язана із застосуванням теорії правової системи при виявленні напрямів розвитку міського права як інституціоналізованої форми правового буття.

Для загальнотеоретичної юриспруденції питання про поняття правової системи, її внутрішню будову, зміст, співвідношення із поняттям права, про її межі, форму тощо стають усе більшою мірою актуальними. Це зумовлено, з одного боку, дослідженнями у сфері порівняльного правознавства, яке створює попит на відповідні загальнотеоретичні розробки. З іншого боку, формування сучасної парадигми юриспруденції як ніколи визначається ідеями цілісного сприйняття соціальної реальності, що отримує своє вираження в уявленнях про взаємодію різних її складових. Як підкреслюється спеціалістами у сфері методології науки, якщо для класичної та некласичної науки керівною була ідея диференціації наукового знання, то для постнекласичної — його інтеграції [1, с. 42].

На ці обставини звертає увагу також Дж. Раз. На його думку, теорія правової системи безпосередньо має справу з чотирма основними проблемами:

1) проблема існування: що саме дозволяє нам стверджувати про існування чи не існування правової системи? Чому ми говоримо, що французька правова система існує у Франції, але не в Бельгії?

2) проблема ідентичності: яким є критерій, що визначає, до якої правової системи належить конкретний закон?

3) проблема структури: чи можна говорити про існування єдиних структурних закономірностей для усіх правових систем, чи кожна з них має свою унікальну будову?

4) проблема змісту: чи існують типи законів, які в тій чи іншій формі виникають у будь-якій правовій системі? Чи є якісь такі змістовні елементи, які існують в усіх правових системах? [2, р. 1–2]

Аналізуючи ці фундаментальні проблеми правової системи, американський філософ права пише, що юристи чомусь вважають, що, визначивши поняття права, вони автоматично вирішують і проблему існування правової системи, хоча насправді це далеко не так [2, р. 3]. Дійсно, незважаючи на значні успіхи, досягнуті через десятиліття після виходу монографії цього науковця, не можна стверджувати, що загальнотеоретична проблематика правової системи знайшла більш-менш конвенціональне вирішення. З'явилися нові типи правових систем (наприклад, інтеграційні), усе частіше досліджується проблема фрагментації міжна-

родно-правової системи. Якісна відмінність між різними правовими системами не дозволяє остаточно порівнювати їх та здійснювати їх структурно-функціональний аналіз, виходячи із запропонованих Дж. Разом проблем, адже ці види правових систем мають різні цілі, різні засоби їх досягнення та різні механізми забезпечення потреб суб'єктів. Серед «нетрадиційних» правових систем можна виділити міську правову систему. Зазначимо, що її доволі складно розглядати, спираючись на усталені уявлення про правову систему як явище, що формується на національному (державному рівні). Тут варто навіть прислухатися до думок, які ще кілька десятиріч років тому вважалися доволі радикальними: якщо можна констатувати поступову історичну «смерть» концепції «держави-нації» з переходом до «держави-корпорації» [3], то й національна правова система усе більшою мірою стає підвладною процесам ерозії, а тому до сучасних механізмів правового впливу має застосовуватися плюралістичний підхід, заснований на виході права за межі державних структур [4, с. 93].

Слід зазначити, що теорія правової системи сьогодні бурхливо розвивається, що, безумовно, пов'язано зі стрімким зростанням популярності юридичної компаративістики. Водночас у літературі звертають увагу на недоцільність переведення теорії правової системи винятково в площину порівняльного правознавства, оскільки це не відповідає статусу цієї сфери знань [5]. Однак, як не парадоксально це виглядає, при розкритті змісту категорії «правова система» практично не використовується системна методологія, що призводить до суттєвих проблем як усередині теорії правової системи, так і в загальнотеоретичній юриспруденції загалом.

Слід також зазначити, що правова система часто розглядається як певна альтернатива поняттю «право», хоча це не зовсім коректний підхід. Більш доцільно говорити про те, що правова система є одним з аспектів правового буття поряд із іншими аспектами, такими як правове життя, правова реальність, правова культура. Тут цілком слушною є думка О. В. Малька, що термін «правове життя» містить у собі весь комплекс юридичних явищ — як позитивних, так і негативних. І якщо до перших, на його думку, слід віднести право як таке, правову систему, юридичну практику, правосвідомість та правовий порядок, то до других — протиправні явища, які створюють перепони для позитивної юридичної діяльності. Отже, правова система виступає як нормативно-впорядковувачий прояв права, який створює нормальні умови для його функціонування [6, с. 7].

Можна констатувати існування трьох основних підходів до розуміння правової системи. Представники першого підходу схильні розглядати правову систему у контексті різних форм зовнішнього вираження та закріплення правових норм, а також їх взаємодії між собою. Зокрема, такої точки зору дотримується Ю. О. Тихомиров: «Правова система є базовим юридичним поняттям, яке охоплює усі правові акти та їх зв'язки у національно-державному масштабі» [7, с. 6].

Характерною рисою другого підходу до правової системи є прагнення охарактеризувати її не лише крізь призму правових норм, але й інших інституціоналізованих елементів правової дійсності. Таку точку зору послідовно обстоював С. С. Алексеев, коли писав, що правова система — «це все позитивне право, яке розглядається у єдності з іншими активними елементами правової дійсності — правовою ідеологією та судовою (юридичною) практикою» [8, с. 47].

Нарешті, третій підхід, який сьогодні стає все більш популярним, полягає у тому, що правова система розглядається як явище, котре включає абсолютно всі правові феномени, усю правову дійсність, яка існує у суспільстві (мабуть, саме завдяки популяризації цього підходу поступово відбулося змішування понять «право» та «правова система»). Така позиція, зокрема, послідовно простежується у працях М. Г. Матузова, який пише: «Правова система охоплює весь юридичний апарат, усю юридичну діяльність, здійснювану в різних формах» [9, с. 9]. Такої ж думки дотримується С. В. Полєніна: «Поняття «правова система» включає в себе всю сукупність правових феноменів, у тому числі правореалізацію, правосвідомість, правову культуру та ін.» [10, с. 4]. Схожу позицію займає Н. М. Оніщенко. На її думку, правова система постає комплексом юридичних явищ, пов'язаних єдиною метою — забезпеченням прав і свобод людини і громадянина [11, с. 40–44].

Для розуміння правової системи важливим є питання, всі чи не всі правові явища вона в себе включає, охоплює чи не охоплює негативні елементи правового життя тощо. При цьому центральним має бути питання інституціоналізації правової системи, тобто здатності вирішувати ті завдання, які стоять перед правом — забезпечення безпеки людини, захист її прав, інтеграція суспільства. Інституціоналізована правова система є ефективним фактором забезпечення соціального життя. Інституціоналізація в правовій та державній сферах пов'язана зі схильністю членів спільноти слідувати правовим розпорядженням у своїй поведінці та схильністю членів цієї спільноти сприяти реалізації правових норм у поведінці інших членів цієї спільноти [12, с. 133]. Кожна правова система залежить від того, наскільки її члени активні в реалізації нормативних приписів та поширенні правових цінностей. Це, своєю чергою, є причиною відсутності хоча б навіть двох однакових правових систем.

Визначення специфіки міської правової системи потребує не лише застосування урбаністичної методології як особливої міждисциплінарної науково-дослідної програми, але й системної методології, за допомогою якої уможливується структурно-функціональний аналіз міського права. Тут слід погодитися з Л. А. Луць, що без методології системного аналізу будь-які судження про правову систему приречені на поверховість [13]. Водночас варто підтримати думку про те, що розгляд права як системи передбачає багато різних підходів, оскільки правова система є не єдиним проявом системності права. Саме тому слід визначити, в якому сенсі міське право буде розумітися як система.

При дослідженні правових систем на рівні загальнотеоретичної юриспруденції важливим є питання про співвідношення понять «право» і «правова система», щодо якого склалося три основні підходи:

а) поняття «правова система» і поняття «право» тотожні за обсягом і можуть використовуватися як синоніми. Наприклад, це характерно для порівняльного правознавства, де можна однаково використовувати поняття «право України» і «українська правова система», «право Франції» і «французька правова система» тощо. Основна риса цього підходу полягає у тому, що право розглядається як реально існуюче лише тоді, коли воно втілене у певному інституційному утворенні. Інакше кажучи, не відбувається розмежування права як поняття та реального діючого права. Прикладом такої позиції є підхід В. І. Червонюка, на думку якого «правова система постає як об'єктивно існуюча в різних країнах соціально-правова реальність» [14, с. 597]. У західній юриспруденції такого підходу дотримуються Р. Давід [15], Ж. Карбоньє [16] та інші науковці, які розуміють правову систему як взятую в єдності систему джерел права;

б) поняття «правова система» ширше, ніж поняття «право». Така точка зору сьогодні є домінуючою, що пов'язано, насамперед, з позитивістською традицією у пізнанні змісту права. Типовими є твердження, згідно з якими «право [...] є ядром правової системи» [17, с. 528]. Дійсно, якщо зводити право лише до системи нормативів, то такий підхід виправданий, оскільки в такому випадку за межами розгляду залишаються механізми правового впливу, а правова система є «сукупністю внутрішньо узгоджених, взаємопов'язаних, соціально однорідних юридичних засобів, методів, процедур, за допомогою яких публічна влада здійснює регулятивно-організуючий вплив на суспільні відносини, реалізує засоби юридичної відповідальності» [18, с. 388]. Така традиція розгляду правової системи пов'язана з розробками С. С. Алексєєва, який наполягав на тому, що правова система включає в себе «саме право як особливе інституційне нормативне утворення, судову та іншу юридичну практику, правову ідеологію, правотворчу та правозастосовну діяльність компетентних органів, сукупність правових актів-документів, у тому числі нормативних, індивідуальних, інтерпретаційних, індивідуальні правові приписи, правовідносини (суб'єктивні права та юридичні обов'язки, юридичні санкції)» [19, с. 322]. Іноді такий варіант співвідношення права та правової системи використовують і європейські теоретики права. Так, Б. Рютерс пише, що «до кожного правового положення треба ставити питання про його значимість для системи і поставити його у взаємозв'язок відповідного закону і загалом правопорядку. Окрема норма є частиною загального правопорядку і знаходиться у тісному внутрішньому та зовнішньому зв'язку з іншими численними правовими положеннями. Отже, правопорядки не є непов'язаними одна з одною правовими нормами на кшталт купи піску. Взаємодія окремої норми з іншими нормами часто позначається терміном «правова система»

[20, s. 106]. У цьому судженні яскраво простежується ідея Г. Кельзена про ототожнення права та правового порядку, а тому зроблено акцент на взаємозв'язку норм, ієрархічна будова яких утворює правову систему. Але якщо включати до права й інші феномени, через які виражається буття права, наприклад, правові відносини, правосвідомість, правові цінності тощо, такий підхід не спрацьовує. Проблема полягає в тому, що право і механізм його реалізації ніби відірвані один від одного. Такий підхід, як уявляється, містить у собі внутрішнє протиріччя: якщо правова система є певною сукупністю юридичних засобів, то тоді незрозуміло, чому ці юридичні засоби не є елементами самого права;

в) третій підхід, в якому поняття «право» трактується як більш широке поняття, ніж поняття «правова система» [21, с. 53–54]. Тут, крім того, що право розуміється у широкому сенсі, тобто включає в себе, крім норм, ненормативні елементи правової реальності [22, с. 5], використовується ще один аргумент. Так, на думку Ю. М. Оборотова, право постає як така, що склалася історично, морально обґрунтована і релігійно вивірена, легалізована ціннісно-нормативна система, що розрахована на всезагальне визнання (легітимацію) і відповідну поведінку людей, організацій, соціальних спільнот, в якій використовуються процедури, формалізовані рішення і державний примус для попередження і розв'язання конфліктів, збереження соціальної цілісності [23, с. 52]. Тобто право постає як ідея, система уявлень про те, як має бути впорядковано суспільство. Правова система — це окремий випадок реалізації цієї ідеї. Такої точки зору дотримуються також деякі західні теоретики, наприклад, Дж. Раз [24], Р. Дворкін [25] та Є. Булигін [26]. Право при цьому може мати й інші форми свого буття, наприклад, правова культура, правове життя, правова реальність тощо, які формують різні його грані та іпостасі. Як точно підкреслює М. Г. Хаустова, «правова система — це право, взяте в цілісно-понятійному, розгорнутому й функціональному стані» [27, с. 6].

Саме на основі розгляду правової системи як прояву права буде розглядатися проблематика міської правової системи. Але тут варто наголосити, що системний підхід у юриспруденції та теорія правової системи, особливо в її застосуванні до міської правової системи, мають базуватися на апеляції до філософських підвалин системної теорії.

Як вважають спеціалісти з системного підходу, його основний зміст до правових явищ полягає в такому:

— системний підхід є методологічним підґрунтям, фундаментом, основою дослідження правової системи;

— він є системоутворюючим чинником, що сприяє виникненню й розвитку сукупності властивостей правової системи;

— звівши ці явища в систему, необхідно визначити місце та роль кожного з елементів і функцій, що ними виконуються;

— варто окреслити ієрархічну співвідпорядкованість останніх, а також їх закономірні зв'язки;

— треба виявити протиріччя, властиві правовій системі, які зумовлюють її подальший розвиток і перетворення. Вони можуть бути: а) між правом та законодавством і юридичною практикою; б) між правом та законодавством і суспільною правосвідомістю; в) між юридичною практикою і правовою ментальністю народу; г) між законодавством та юридичною практикою і рівнем розвитку юридичної науки та ін. У вирішенні цих протиріч — джерело розвитку правової системи, а одна з їх причин — різночасність визрівання тих чи інших компонентів правової системи;

— системний підхід до аналізу функціонування правової системи дозволяє розглядати її як складну соціальну групу, а також виявити головний напрям її формування й розвитку;

— правова система становить цілісне правове утворення, систему юридичних засобів, за допомогою яких офіційна влада законодавчо впливає на поведінку людей;

— системний підхід до правових явищ і конструкція правової системи відкривають додаткову можливість для виявлення причин дисфункційних збоїв в її функціонуванні, або, мовою кібернетики, — тих «шумів», які супроводжують це функціонування. Такі дисфункційні збої можуть виникати на рівні конкретних компонентів правової системи. Остання може дисфункціонувати або функціонувати недостатньо ефективно. Саме системний підхід дозволяє з'ясувати причини такого дисфункціонування її елементів [28, с. 307–308].

Одна із важливих теоретичних проблем, пов'язаних з категоріальним статусом правової системи, — це її співвідношення з іншими суміжними категоріями сучасної юриспруденції. Так, М. Г. Хаустова зазначає, що особливе теоретико-методологічне значення має розмежування правової системи, правової надбудови, правової реальності та правового життя [29]. Утім, з точки зору уявлень про те, що правова система є вужчим поняттям, ніж право, таке розмежування втрачає своє методологічне значення, оскільки усі ці чотири категорії є, по суті, просто різними шляхами концептуалізації права, виступаючи його основними іпостасями. Такої точки зору дотримується також С. І. Максимов, коли стверджує, що категорія «правова система» є загальнотеоретичним аналогом філософсько-правової категорії «правова реальність» [30, с. 55]. Продовжуючи цю ідею, можна представити категорію «правове життя» як соціолого-правовий аналіз правової системи та правової реальності.

Ці три ключові іпостасі права змінюють одна одну не онтологічно, а гносеологічно. Тобто це просто три різних підходи до онтологічної характеристики одного явища — права. Виходячи з цього, можна зауважити, що і правова реальність, і правове життя, і правова система є системами, але різними, внаслідок того, що при їх побудові використовуються різні концепти.

Ці судження нашоухують на думку, що саме поняття системи є надзвичайно багатограним і плюралістичним. При цьому, як зазначає А. Ю. Цофнас, слід розмежовувати системний підхід і системний ме-

тод як різні методологічні одиниці. Системний підхід здійснюють не лише ті, хто свідомо застосовує якусь із численних теорій систем, а й ті, хто мислить про свій предмет як про систему, відрізняє її від інших систем чи від того, що системою, на їх думку, не є, і отримують з цього певні наслідки. Водночас системний метод — це і є свідоме застосування певної теорії систем, коли або обмежуються представленням об'єкта у вигляді системи і його специфічною системною характеристикою, або йдуть далі, до застосування теорії систем у повному обсязі — зі всіма її дистинкціями, чіткою послідовністю кроків та операцій, спрямованих на отримання нових знань чи практичного результату [31, с. 26–27].

Звернення до системного підходу в рамках гуманітарних і соціальних наук дає підстави для розширення сучасного розуміння багатьох явищ. Цінною є розробка загальної теорії систем у філософській думці з урахуванням її особливостей мови тернарного опису [32, с. 42]. При використанні теорії систем в юриспруденції відкриваються нові можливості для виявлення та визначення параметрів будь-якого предмета дослідження. При цьому результативність цього процесу може бути пов'язана не лише з чітким виявленням характеристик феномена, що пізнається, але й з його формальною визначеністю.

Твердження про те, що будь-який об'єкт є системою, якщо в цьому об'єкті реалізуються якісь відношення, що має певну властивість, дає можливість верифікувати або фальсифікувати його в руслі юриспруденції. При цьому система розглядається з позиції трьох основних понять: концепт, тобто ідея, з точки зору якої розуміється система; субстрат, який складається з елементів, на яких реалізовано концепт; структура, тобто сукупність зв'язків між елементами субстрату.

Вивчення міста як феномена в рамках загальнотеоретичної юриспруденції є одним з чинників, що підтверджує розуміння міського права як правової системи. Виведення міста в центр певної системи як концепту дає підставу для побудови особливої моделі системи міського права, яка може бути підкріплена доказами свого існування як в історичному, так і в сучасному контексті.

Міське право є проявом правового плюралізму, адже воно існує поряд і паралельно з іншими системами, такими як національне право, інтегративне право тощо. Тим часом сама ідея плюралізму часто не сприймається через близькість до еклектики, тобто простої сукупності методів, підходів та концепцій, пов'язаних лише ситуативно. Саме тому важливо розкрити власний зміст принципу методологічного плюралізму. Для цього доцільним є використання методології загальної теорії систем. З цієї точки зору плюралізм постає як метапринцип, і його можна сформулювати двома способами: «плюралізм — це можливість побудови однієї і тієї ж системи на основі різних концептів» або «плюралізм — це можливість побудови різних систем на основі одного концепту» [33, с. 245].

Звісно, право є складною системою, а тому неможливо визначити єдиний концепт, тобто один сенс, в якому ми розуміємо його як систему. Саме тому жодне представлення права як системи не може претендувати на істинність. Ця теза може бути обґрунтована суто логічним шляхом, без апеляції до ідей плюралізму праворозуміння. Видатний логік ХХ століття А. Тарський, один із авторів неопозитивістської інтерпретації істини, стверджував, що для достатньо багатих мов (як природних, так і штучних) не може існувати єдиного критерію істини. Цей висновок обґрунтовується теоремою про неповноту Гьоделя: система дедуктивних суджень не може мати єдиного критерію істинності, якщо система не є завершеною (закритою), тобто навіть найбільш злагоджену систему дедуктивних суджень (наприклад, математичну теорію) неможливо звести до одного-єдиного логічно істинного судження [34].

Навіть такий досить побіжний погляд на плюралізм з точки зору системного підходу демонструє, що право є плюралістичним навіть більшою мірою, ніж про це зазвичай говорять, адже воно не є суто дедуктивною системою. Спроби обґрунтувати право з позицій дедуктивних систем, які мали місце у радянській юриспруденції (наприклад, розробки В. К. Бабаєва на тему «Норма права як істинне судження» [35]) не можна вважати успішними з огляду на те, що право є відкритою системою, зміст якої не вичерпується судженнями (нормативними чи ненормативними).

Побудова однієї системи на основі різних концептів є пропозиційним плюралізмом, оскільки він заснований на різних судженнях, які ведуть до одного висновку. Прикладом пропозиційного плюралізму в юриспруденції є існування різних концепцій праворозуміння в межах одного його типу (наприклад, етатизм, нормативізм, неонормативізм — у межах юридичного позитивізму).

При дослідженні правових систем різного рівня пропозиційний плюралізм має значення для обґрунтування єдності ідеї права та його структури при різноманітності їх прояву. Так, національні, інтегративні правові системи, міжнародна правова система, а також поступово виникаючі глобальна та міська правові системи мають різні цілі, але при цьому використовують однакову систему правових засобів. Пропозиційний плюралізм як методологічний принцип здебільшого використовується на теоретичному, дедуктивному рівні при виявленні можливостей різних підходів до одного й того ж правового явища. Так, на основі пропозиційного плюралізму можуть розвиватися уявлення про необхідність одночасного використання антропологічного, феноменологічного, герменевтичного та інших так званих суб'єкт-орієнтованих методологічних підходів до права [36, с. 463–464].

У методологічному сенсі пропозиційний плюралізм має використовуватися також для формування нових юридичних концептів. Концепти, на протизагу категоріям, мають самостійне буття, тобто вони не залежать від протилежних концептів, а виступають самостійними смисловими

«згустками» [37, с. 43]. Наприклад, для обґрунтування концепту міського права не обов'язково протиставляти його «сільському праву». Міське право та міська правова система з точки зору ідеї пропозиційного плюралізму мають самостійний концептуальний статус.

Побудова різних систем на основі одного концепту є концептуальним плюралізмом: в його основі лежить не судження, а поняття. Використання поняття «право» як концепту може бути основою для побудови надзвичайно різноманітних систем залежно від того, в якому системному значенні розуміється це поняття (наприклад, «право — це міра свободи і справедливості» або «право — це воля влади»).

Для концептуального плюралізму характерним є максимально широкий зміст концепту, коли існує можливість для широкого кола його інтерпретацій. Наприклад, концепт міста можна використовувати для побудови багатьох систем наукового знання у сфері економічної теорії, соціології, політології, етногеографії, а також юриспруденції. Саме тому концептуальний плюралізм сьогодні набуває усе більшого значення, адже він тісно пов'язаний з іншим принципом постнекласичної науки, а саме з принципом міждисциплінарності. Синтезування різних наукових напрямів, які досліджують суміжні предмети, відбувається шляхом їх концептуального зближення. Таке концептуальне зближення стає можливим за умови визнання плюралістичної природи права та його проявів.

Отже, два розуміння плюралізму, що взаємно доповнюють одне одного, можуть використовуватися при поясненні плюралістичної природи права незалежно від типу праворозуміння, що, на нашу думку, дає йому можливість вважатися науковим принципом. Використання пропозиційного та концептуального плюралізму в сучасній юриспруденції, з одного боку, дозволяє відмежувати використання цього принципу від еkleктики, а з іншого — розкрити плюралістичну природу права на методологічному рівні загальної теорії систем.

Представлення міста як концепту міського права, що існує разом з іншими рівнями права (національним, інтеграційним і міжнародним), дає підставу для більш глибокого вивчення міського правового простору. При цьому очевидно є можливість використання системного підходу, де концептом системи розглядатиметься місто, субстратом виступатиме міський правовий простір, а структурними складовими є ціннісна, нормативна, суб'єктна та комунікативна наповненість.

Відповідно, міське право, його структура, яка відповідає концепту, включає в себе також особливості правового статусу міста, його типологію, вплив на правову сферу, специфіку образу права у міської людини. Право у цьому контексті розглядається як творіння міської культури. У зв'язку з цим важливо підкреслити, що право як історично сформована ціннісно-нормативна система першочергово мислиться як міське явище, а вся історія архаїчного права — це за своєю сутністю історія міського права. Слід зазначити, що й сьогодні місто є центральною ланкою не тільки територіального розвитку, але й розвитку правового

та державного. Тому міське право виступає як правова система зі своїми складовими у вигляді особливих суб'єктів, правових джерел, інститутів, набору функцій, ціннісно-нормативних підстав та багаторівневих правових відносин, що може бути обґрунтовано з позицій його розуміння крізь призму системного підходу.

Варто зауважити, що правова система будь-якого типу (національна, міжнародна, інтегративна тощо) має розглядатися з позицій поєднання в її змісті статички та динаміки. На цю обставину звертали увагу ще радянські теоретики та філософи права [38; 39]. Як вірно стверджує М. О. Большунов, під правовою системою слід розуміти комплекс соціально-юридичних феноменів, що відображають сутнісні характеристики права, які характеризуються відносною самостійністю, стабільністю та якісною визначеністю у поєднанні з динамізмом та розвитком [40, с. 64–65].

Розгляд міського права як особливої правової системи дозволяє стверджувати, що воно утворює правові системи нового типу — урбаністичні правові системи. Вони включають в себе правові системи міст та міські правові системи:

а) правова система міста формується у процесі інституціоналізації міського правового простору, коли в межах міста формуються особливі правила поведінки, які отримують нормативно-правове закріплення та соціальне визнання. Правова система міста також пов'язана з виділенням особливих організаційних інститутів, що діють в межах того чи іншого міста. Так, в історичному аспекті багато європейських міст формували власні міські правові системи, багато з них існують і нині (зокрема, в Англії, Франції, Німеччині, Чехії, а також у містах, які володіють автономним статусом у державі — наприклад, Аоминь і Гонконг в Китаї). Якщо говорити про Україну, то сьогодні перспективою формування автономної правової системи володіє місто Київ, оскільки йому на законодавчому рівні надана така можливість. Решта міст реалізують свою можливість щодо створення правових систем лише на зародковому рівні — шляхом прийняття статутів територіальних громад міст, які багато в чому дуже подібні і слабо відображають специфіку того чи іншого міста. Варто сподіватися, що в результаті заявленої урядом децентралізації міста отримають більш широкі можливості щодо формування автономних правових систем;

б) міська правова система існує як правова система міста, що вийшла за межі його правового простору, і використовується як зразок для побудови правових систем інших міст. Так, історично відомі багато моделей міських правових систем — Магдебурзьке право, Хелмінське право, Готландське право, Ризьке право тощо. Сформовані і відточені в так званих материнських містах, вони пізніше стали використовуватися за транскордонним принципом (тобто існування міських правових систем не було пов'язане із законодавством тієї чи іншої держави, ці правові системи існували паралельно).

Отже, використання системного підходу у розумінні міського права виводить до визнання міської правової системи (Магдебурзьке право, Хелмінське право, право міст порто-франко тощо) та правової системи міста, яка включає у себе міське право одного міста (міське право Львова, Києва, Одеси тощо). Відповідно, міське право — це міська правова система або правова система міста, яка складається з відповідних компонентів: статусного (суб'єктного), ціннісного, нормативного, інституційно-функціонального та комунікативного.

Міське право може стосуватися, з одного боку, правових відносин між містом та державою, містами, містом та окремим городянином тощо, де місто набуває особливого правового статусу. З іншого боку, концепт муніципального права є надто широким, оскільки охоплює питання місцевого самоврядування не лише у містах. Отже, наявні дві різні системи зі своїми концептами, які мають, відповідно, різну структурну організацію.

Системне забарвлення міського права пояснюється також тим, що міське право має специфічну телеологічну характеристику. Як зазначає Б. В. Малишев, правова система завжди постає як автономна цілісна взаємоузгоджена сукупність правових явищ, що функціонує з метою досягнення суспільних ідеалів-цінностей справедливості, рівності, свободи і гуманізму [41, с. 16]. Інакше інтерпретує цільову спрямованість правових систем З. К. Аюпова, яка, розглядаючи правову систему як полісистемний комплекс нормативного, ідеологічного й організаційного рівнів правової дійсності, пов'язує її зі здійсненням інтегративної, регулятивної і комунікативної функцій, які використовуються з метою зміцнення правового порядку. Характерним при цьому є твердження автора, що головною функцією правової системи є інтегративна, на протигагу тому, що головною функцією права виступає регулятивна [42, с. 49].

Цікавою є альтернативна позиція, запропонована О. М. Балинською. На її переконання, цілеспрямованість правової системи завжди має розкриватися крізь призму дуальної характеристики «цілеспрямованість/безцільність». При цьому якщо цілеспрямованість чітко пов'язується з потребами, що формуються у суспільства і які отримують своє вираження у змісті правових норм, то безцільність права пояснюється не відсутністю у правової системи якоїсь мети, а розпорошеністю правового впливу, коли система правових інститутів розглядається як статична система [43, с. 31–32].

Як правило, мета того чи іншого елемента правової реальності в нормативному вимірі встановлюється у преамбулі нормативно-правового акта. Наприклад, у преамбулі до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» закріплено: «Цей Закон відповідно до Конституції України визначає систему та гарантії місцевого самоврядування в Україні, засади організації та діяльності, правового статусу і відповідальності органів та посадових осіб місцевого самоврядування» [44]. Тобто

мета муніципального права виражається у побудові єдиної системи принципів, на яких здійснюється місцеве самоврядування в Україні. Вважаємо, що ключова телеологічна характеристика міського права — це збереження цілісності міського правового простору, забезпечення унікальності та культурної самобутності кожного міста, а також розвиток міст на основі інклюзивної системи міського управління. Тобто телеологічна характеристика міського права передбачає існування зовсім інших вимірів міського права, його функціональність пов'язана із забезпеченням належного рівня сталого розвитку міст, їх інституціоналізації як центрів економічного, політичного, наукового та правового життя суспільства.

Важливим аспектом осягнення міської правової системи є також звернення до її статичності та динаміки. Тут актуальним є розуміння правової системи, запропоноване Р. Алексі. Він пише, що «як система процедур правова система є системою дій, що базується на правилах, за посередництвом яких норми встановлюються, обґрунтовуються, тлумачаться, застосовуються та реалізуються. Як система норм правова система є системою результатів (або продуктів) процедур зі створення норм, незалежно від характеру чи джерела цих процедур. Можна сказати, що той, хто розглядає правову систему як систему норм, посилається на її зовнішню сторону. Навпаки, йдеться про внутрішню сторону, якщо правова система розглядається як система процедур» [45, с. 28–29]. Варто зауважити, що така постановка проблеми певною мірою перетинається з ідеєю нормативного та процесуального аналізу права, запропонованою Н. Руланом [46, с. 43–50]. У зв'язку з проблемою існування міської правової системи це означає, що значення мають не лише нормативи, які формуються в межах правової системи конкретного міста, але й процедури, які використовуються для нормування життя городян та міської адміністрації.

З позицій системного підходу правова система може формуватися та розвиватися як усередині держави, так і незалежно від неї. На цьому акцентує увагу Є. Л. Поцелуєв, коли пише, що правових систем у світі існує щонайменше стільки ж, скільки існує держав, а також невизнаних держав, квазідержав, міждержавних об'єднань, універсальних організацій. Але до цього переліку також слід додати правові системи суб'єктів федерацій, автономій, регіонів в унітарних державах [47, с. 131–132]. Як видається, цей перелік доцільно доповнювати і містами, оскільки головний критерій існування чи неіснування правової системи — це наявність специфічних правових процедур та засобів їх реалізації. Якщо інституціоналізація міста досягає рівня, коли такі процедури починають відігравати сутнісну роль, то це і є початком формування його правової системи.

Отже, системна методологія при дослідженні міського права відіграє важливу методологічну роль іще й тому, що пропонує представити міську правову систему крізь призму її концепту, субстрату та структу-

ри, виявити системні параметри та закономірності цієї системи і на цій основі продемонструвати її місце у структурі сучасного права. Тому формування теорії міського права має використовувати загальну теорію систем, щоб розкрити особливість сучасного урбаністичного правового розвитку. Міське право сьогодні стає тим зрізом правової реальності, який є найбільш наближеним до городян, розкриває ціннісно-нормативну визначеність кожного окремого міста.

Від правового режиму столиці до формування правової системи міста Києва

Формування цілісного загальнотеоретичного дискурсу міського права та міської правової системи неодмінно передбачає звернення до емпіричних аспектів цієї проблематики. Особливо важливим це є у зв'язку з необхідністю аргументації тези щодо правового плюралізму у становленні та нормативному й інституційному оформленні правових систем сучасних українських міст.

У цьому контексті перехід від теоретичного до емпіричного аналізу міської правової системи прямо пов'язаний з тією обставиною, що розвиток нормативів, цінностей та інститутів міського права в Україні поступово сягає того рівня, який дозволяє констатувати наявність специфічних рис у правових системах багатьох українських міст. Але при цьому у загальносоціальному аспекті становлення міської правової системи в Україні не може виходити за рамки загального процесу урбанізації суспільства, а отже, ми маємо враховувати, що лише крупні міські агломерації, довкола яких формується особливий економічний, правовий та політичний простір, можуть претендувати на статус урбанізованих територій, в яких сформувалася міська правова система.

З цієї точки зору найбільш перспективним уявляється розгляд інституціоналізації міських правових систем, фундаментальні основи яких закладені Конституцією України, тобто міських правових систем Києва та Севастополя.

Варто зазначити, що особливості здійснення місцевого самоврядування у цих містах доволі часто ставали предметом досліджень здебільшого у сфері конституційного та муніципального, іноді — адміністративного та фінансового права. Утім, як видається, проблематика правового становища цих міст у правовій системі України, а так само їх значення для правового життя української держави зумовлює актуальність саме загальнотеоретичного осмислення їх правових систем.

Виявлення особливостей правових систем міст Києва та Севастополя, правовий статус яких в українському законодавстві часто якщо не ототожнюється, то, принаймні, розкривається в одному контексті, ускладнюється питаннями правового регулювання окупованих територій, до яких, згідно з чинним законодавством, відноситься і місто Севастополь.

У зв'язку з цим проблематичним є розгляд правової системи цього міста з точки зору його фактичного виключення з правового поля України. Незважаючи на те, що території АР Крим та м. Севастополя на рівні світового співтовариства однозначно розглядаються як незаконно окуповані [48], усе ж положення Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» вказують на те, що м. Севастополь з його сформованою правовою системою виключено з правового простору України (зокрема, положення ст. 12 вказаного Закону, які регламентують зміну територіальної підсудності внаслідок неможливості здійснювати правосуддя судами на тимчасово окупованій території).

Тому проблеми та напрями інституціоналізації правових систем міст, яким Конституцією України надано спеціальний правовий статус, мають досліджуватися з урахуванням специфіки правового регулювання режиму тимчасово окупованих територій.

Водночас проблематика розвитку міських правових систем в Україні не може розглядатися окремо від інституціоналізації міського права у столиці України місті Києві. Можна зауважити, що формування правової системи міста Києва на сьогодні перебуває під знаком протистояння між територіальною громадою міста та державою, яке, зокрема, знаходить свій прояв у тому, що розроблені проекти законів «Про столицю України — місто-герой Київ» з різних причин ігноруються парламентаріями. Це призводить до того, що місцеве самоврядування в Києві та формування київського міського права є сповільненим та таким, що не відповідає статусу цього міста в структурі державного та правового простору сучасної України.

Як видається, така ситуація пов'язана, передовсім, із тим, що місто Київ за Конституцією України та Законом України «Про столицю України — місто-герой Київ» має особливий правовий режим, що зумовлює наявність специфічного довготривалого зв'язку між містом та державою. Виконання Києвом своїх столичних функцій, з одного боку, є важливим стимулом його соціально-економічного розвитку, а з іншого — фактором, що накладає певні обмеження на його самоврядний статус. І. Й. Магновський зазначає, що специфіка конституційно-правового статусу Києва пов'язана з тим, що конституційно-правовий режим цього міста передбачає ширші, порівняно з іншими містами, функції міста та відповідні повноваження органів і посадових осіб місцевого самоврядування, а також закріплені у спеціальному законі державні гарантії та особливу систему органів місцевого самоврядування [49, с. 44].

Наявність такого особливого конституційно-правового режиму безпосередньо впливає на формування в українському законодавстві теоретичної та нормативної конструкції столиці як міста з винятковим правовим статусом. Цій проблематиці присвячена дисертація М. П. Хонди. Утім, мета нашого дослідження полягає не у виявленні специфіки кон-

ституційно-правового режиму міста Києва, а у розгляді особливостей формування його правової системи та перспектив її розвитку.

Слід наголосити на тій обставині, що виконання Києвом столичних функцій зумовило специфіку розвитку нормативних засад його правової системи. Йдеться тут не лише про перманентний конституційно-правовий конфлікт, пов'язаний з розмежуванням чи, навпаки, злиттям посад голови Київської міської ради та Київської міської державної адміністрації, який набирає обертів незадовго до кожних місцевих виборів. Одна з характерних рис правової системи Києва полягає в її залежності від законодавчої та виконавчої гілок державної влади.

Наприклад, характерними є спроби впливати на діяльність Київської міської ради та на формування правової системи міста з боку Президента України. Демонстрацією такого впливу може слугувати Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо розвитку міста Києва» від 25 лютого 2008 р., в якому Кабінету Міністрів України та Київській міській державній адміністрації доручено вжити низку заходів, значна кількість яких виходить не лише за межі компетенції цих органів, але й за межі компетенції виконавчої влади загалом [50].

Але такі спроби носять ситуативний характер і загалом лише підкреслюють політичну залежність Києва від Президента та Кабінету Міністрів України. Політична залежність має при цьому хоча би частково економічні підстави. Незважаючи на те, що Київ як окрема адміністративно-територіальна одиниця є одним із найбільш економічно успішних регіонів держави, все ж можна говорити і про те, що за абсолютними економічними показниками Київ не є самозабезпечувальним регіоном. Про це свідчить, зокрема, бюджет Києва на 2015 р., де доходи хоча й перевищують видатки (22 млрд 215 млн гривень проти 17 млрд 446 млн гривень відповідно), але при цьому більше 8 млрд гривень у структурі дохідної частини бюджету є субвенціями із Державного бюджету [51]. Така ситуація є загалом типовою для більшості місцевих бюджетів, але для Києва вона має особливе значення саме тому, що, виконуючи функції столиці, Київ використовує для цього кошти Державного бюджету, а порядок використання цих коштів встановлюється Кабінетом Міністрів України. Результатом такої економічної та політичної залежності Києва є також те, що він поступово втрачає позиції у провідних економічних рейтингах [52]. Вважаємо, що формування правових систем українських міст має базуватися на бюджетній та управлінській децентралізації та деконцентрації влади. Саме тому проведення таких реформ є вкрай необхідним не лише для розвитку української економіки, але й права.

Водночас фінансова та політична залежність Києва від виконавчої та законодавчої влади хоча й є значною, але усе ж не настільки потужною, щоб унеможливити формування у ньому міського права. На це вказує активна нормотворча діяльність Київської міської ради. Варто підкреслити, що загалом Київ не вибивається із загальної української тенденції

ухвалення локальних правових актів: більшість їх носить індивідуальний характер, а правові акти нормативного характеру становлять незначний відсоток. Можна припустити, що це знову ж таки пов'язано із залежним характером міського самоврядування в Україні, отже, правова децентралізація є неможливою без децентралізації державної.

Значна увага в нормативно-правових актах Києва приділяється благоустрою. При цьому примітним є прагнення Київської міської ради створити автономну щодо національного законодавства систему заборон та санкцій за правопорушення. Яскравим прикладом тут може слугувати Прейскурант тарифів оплати дій юридичних та фізичних осіб, що призвели до порушення нормативних актів про зовнішній благоустрій міста, який був затверджений Рішенням Київської міської ради від 14 липня 1998 р. № 94 [53] і є продовженням Правил благоустрою території по забезпеченню чистоти і порядку у місті Києві, які були затверджені тим самим Рішенням. З одного боку, положення ч. 2 ст. 5 Кодексу України про адміністративні правопорушення прямо передбачають можливість органів місцевого самоврядування встановлювати додаткові правила, за порушення яких наступає адміністративна відповідальність [54, ч. 2, ст. 5]. З іншого боку, у цьому випадку йшлося не лише про наявність додатково встановлених нормативних заборон, але й про регламентацію порядку стягнення та обсягу додаткових санкцій, які діяли паралельно з санкціями, передбаченими КУпАП. Примітно, що Київська міська рада, затверджуючи цей Прейскурант, встановила найвищі штрафи за самовільне будівництво (47 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян), самовільне розширення діючих підприємств (45 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян), самовільну реконструкцію та реставрацію будівель (43 та 40 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян відповідно).

Очевидна невідповідність такого підходу положенням Конституції України привела до скасування відповідних пунктів рішення у судовому порядку. Господарський суд міста Києва підкреслив, що винятково законами України визначаються основи цивільно-правової відповідальності; дії, що є злочинами, адміністративними чи дисциплінарними правопорушеннями, і відповідальність за них. Тобто незалежно від виду відповідальності, до якої притягують особу, така відповідальність повинна бути передбачена виключно законами України. Оскільки рішення Київської міської ради є підзаконним актом, то в ньому не можуть встановлюватися нормативні приписи, що встановлюють додаткову адміністративну відповідальність за порушення правил благоустрою [55].

Нормативність рішень Київської міської ради не може виходити за рамки загальної нормативної системи, яка діє в державі. Такий підхід є цілком логічним з урахуванням того, що, виходячи з концепції юридичного позитивізму, нормативні рішення можуть ухвалюватися лише сувереном або з його дозволу (про що писав Дж. Остін). У міському праві України склалася система, коли нормативні приписи, ухвалювані на

рівні міських рад (зокрема Київською міською радою), можуть спиратися на обмежений набір правових засобів. Так, засоби юридичної відповідальності повною мірою віднесено до сфери законотворчості.

Одна із характерних рис сучасного Києва — його розвиток як міської агломерації мегаполісного типу. Це, своєю чергою, зумовлює специфіку містобудівної діяльності з її орієнтацією на високоповерхове будівництво. Можна помітити, що саме в Києві часто мають місце порушення порядку забудови, процедур виділення земельних ділянок тощо. Тому містобудівна проблематика в міському праві Києва посідає особливе місце. Особливої уваги у цьому контексті варті такі рішення Київської міської ради: «Про основні засади містобудівної політики у місті Києві» [56], «Про Порядок громадського обговорення містобудівної документації в м. Києві» [57], «Про забезпечення недопущення самочинного будівництва та самовільного зайняття земельних ділянок» [58] та ін.

Інтерес викликають принципи містобудівної політики м. Києва: компактне місто, культурно-діловий центр країни, збалансований інтегрований розвиток міста та приміських територій, відповідальність перед прийдешніми поколіннями, привабливе та гуманне місто, мобільне та доступне місто. Зміст цих принципів, розкритий в основних засадах містобудівної політики у місті Києві, цілком вписується в сучасні інтерпретації засад урбаністики та розвитку міських агломерацій, що формуються на рівні міжнародних актів декларативного та нормативного характеру. Суб'єктами реалізації цієї політики визначено Київську міську раду, її виконавчий орган (Київську міську державну адміністрацію), Департамент містобудування та архітектури й інші структурні підрозділи виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації).

Основний недолік цього акта — він є суто декларативним за своїм характером, що знижує його реальний вплив як на містобудівну діяльність у місті, так і на ухвалення інших індивідуальних і нормативних правових рішень. Документ не містить жодних конкретних, навіть рамкових, положень, які б визначали особливості здійснення містобудівної діяльності в Києві.

Конкретнішим є зміст Порядку громадського обговорення містобудівної документації в м. Києві, який регламентує процедуру громадського обговорення містобудівної документації. Так, у ньому зазначається, що під час розроблення Генерального плану міста Києва, інших містобудівних програм розвитку загальноміської інфраструктури державного або загальноміського значення, місцевих правил забудови проводиться громадське обговорення принципових вирішень планування, забудови та іншого використання території міста Києва. При плануванні і забудові окремих територій міста Києва забезпечується громадське обговорення містобудівної документації: схем планування та детальних планів територій, проектів комплексної реконструкції та забудови кварталів, мікрорайонів.

Акт містить у собі опис процедури громадського обговорення містобудівної документації за декількома категоріями: принципове вирішення планування, забудови та іншого використання території міста Києва; комплексна реконструкція та забудова територій кварталів, мікрорайонів; будівництво окремих об'єктів містобудування.

Проблема, втім, полягає у тому, що громадське обговорення містобудівної документації фактично ніяк не впливає на ухвалені рішення. Це особливо помітно на тлі положень п. 2.7 Порядку, в якому закріплено: «Питання щодо урахування громадських інтересів в генеральному плані стосовно планування використання території, розміщення найважливіших об'єктів може бути подано на розгляд сесії Київради» [57]. Але ж будь-яка громадська ініціатива, пов'язана з містобудуванням, може бути проігнорована Київською міською радою без пояснення причин, оскільки такі ініціативи не підлягають обов'язковому розгляду. Як уявляється, такий підхід є досить сумнівним, оскільки він, по суті, виключає громадськість з процесів ухвалення рішень щодо спорудження кварталів, мікрорайонів, окремих будівель тощо, що є конфліктогенним чинником. Невипадково саме Київ часто опиняється у центрі скандалів довкола забудовників.

Для розв'язання окремих містобудівних проблем міське право Києва почало все більшою мірою орієнтуватися на недопущення порушень у сфері оформлення будівної документації шляхом посилення контролю за припиненням незаконного (самовільного) будівництва будь-яких об'єктів будівництва та встановлення (розміщення) тимчасових споруд торговельного, побутового, соціально-культурного чи іншого призначення для здійснення підприємницької діяльності, а також забезпечення недопущення незаконної (самовільної) їх реконструкції, добудови, перебудови під об'єкти нерухомого майна чи інших незаконних дій з тимчасовими спорудами та недопущення незаконного введення таких об'єктів в експлуатацію та реєстрації на них права власності чи інших речових прав як на об'єкти нерухомого майна [58].

Особливий інтерес у цьому контексті становить те, що у міському праві Києва поступово формується термінологічна система, прив'язана до правових реалій саме цього конкретного міста. Наприклад, у рішенні Київської міської ради «Про забезпечення недопущення самочинного будівництва та самовільного зайняття земельних ділянок» наводяться деякі дефініції, до прикладу: самочинно (самовільно) збудований об'єкт — це житловий будинок, будівля, споруда, інше нерухоме майно, які збудовані або будуються на земельній ділянці, що не була відведена для цієї мети, або без відповідного документа, який дає право виконувати будівельні роботи, чи належно затвердженого проекту, або з істотними порушеннями будівельних норм і правил. Варто зазначити, що формування на рівні міського права самостійної системи термінів та понять є важливим кроком до формування міських правових систем.

Важливу роль у правовій системі Києва відіграють програми і стратегії. Взагалі варто підкреслити, що програмне регулювання на рівні міського права є популярним та у більшості випадків ефективним інструментом досягнення юридично значимого результату. З одного боку, програми, ухвалювані на рівні міського права, носять характер «м'якого» права, тобто вони не мають нормативних властивостей, а, з іншого, це дозволяє міському праву компенсувати свій доволі обмежений у нинішній адміністративно-територіальній та управлінській системі нормотворчий потенціал. Популярність програмного регулювання в міському праві Києва стала основою для затвердження Порядку розроблення, затвердження та виконання міських цільових програм у місті Києві [59].

Так, можна звернути увагу на ухвалену у 2011 р. «Стратегію розвитку міста Києва до 2025 р.» [60]. Вона містить низку положень, що стосуються зростання міста, особливостей розвитку його транспортної інфраструктури, побудови системи прозорого міського управління тощо. З точки зору формування міського права Стратегія містить незначну кількість посилань на можливу розробку нових сфер та інструментів правового регулювання на рівні міста. У Стратегії приділено увагу формуванню необхідної правової основи в рамках муніципального законодавства для тих чи інших форм співпраці з інвесторами; створення правових засад та механізмів співфінансування проектів містобудування, культурних заходів, освітніх експериментів тощо громадою із прямим контролем якості кінцевого результату. Варто зазначити, що Стратегія базується на принципі субсидіарності, зміст якого розкрито як організаційний і правовий принцип, відповідно до якого завдання повинні виконуватися на найнижчому, малому або віддаленому від центру рівні, на якому їх вирішення можливе й ефективне.

Варто, втім, зазначити, що аналізована Стратегія значно програє у своїй деталізації та процедурній регламентації іншим програмним актам. Це можна пояснити характером цього акта, адже середньострокові програми часто є менш детальними, аніж короткострокові. Однак Стратегія розвитку міста Києва до 2025 р. виглядає занадто розмитою та неконкретною, в ній не встановлено сфер відповідальності органів міської влади, не зафіксовано етапи реалізації та гарантії результату.

Більш детальним та ґрунтовним документом, що є прикладом програмного правового регулювання у міському праві Києва, виступає Програма економічного та соціального розвитку м. Києва на 2015 р. [61]. Зокрема, в цьому акті значна увага приділяється проблемам формування енергетичного права у правовій системі Києва. Так, наприклад, у документі йдеться про те, що затверджений Міський енергетичний план Києва на 2012–2016 рр., а також Стандарт надання адміністративної послуги виконавчим органом Київської міської ради (Київською міською державною адміністрацією) з ліцензування господарської діяльності у сфері теплопостачання, проект Регіональної програми стимулю-

вання ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів у закладах освіти і охорони здоров'я міста Києва на 2013–2016 рр., проект Плану сталого енергетичного розвитку міста Києва до 2020 р. створили передумови для опрацювання можливих варіантів фінансування з міського бюджету енергозберігаючих проектів на основі ЕСКО — механізму в бюджетній сфері з передбаченням необхідності планування бюджетних видатків на енергозабезпечення закладів бюджетної сфери відповідно до визначених базових рівнів енергоспоживання. Методологію розрахунку базових рівнів енергоспоживання пропонується розробити та затвердити розпорядженнями виконавчого органу Київської міської ради.

У міських програмах, схвалюваних Київською міською радою, значна увага приділяється плануванню міста. Для будь-якого великого міста проблематика міського простору є пріоритетною, оскільки саме вона, у кінцевому підсумку, визначає, наскільки інтенсивно буде розвиватися його правова та економічна система. Наприклад, можна говорити про міську цільову програму зі створення єдиного паркувального простору [62], яка, втім, так і не була виконана. Нею передбачався розвиток паркувального простору міста, забезпечення створення умов для зменшення навантаження на вулично-дорожню мережу міста, покращення організації дорожнього руху в частині впорядкування робіт з паркування, введення нових інноваційних технологій при наданні послуг з паркування, підвищення рівня надання послуг з паркування, створення організаційних і економічних умов для розвитку паркування, що забезпечить значний внесок у соціально-економічний розвиток міста шляхом збільшення дохідної частини бюджету Києва за рахунок податкових надходжень, припливу інвестицій, збільшення кількості робочих місць [62].

Ця програма демонструє, що одна з ключових проблем реалізації методу програмного регулювання полягає у неможливості гарантування її виконання та відсутності юридичних механізмів визначення меж компетенції та характеру взаємодії різних виконавців програми.

У сучасній правовій системі Києва все більш популярними стають програми, які реалізуються спільно з центральними органами виконавчої влади. Наприклад, такою програмою була міська цільова комплексна програма профілактики та протидії злочинності в м. Києві «Безпечна столиця» на 2012–2015 рр. [63]. Метою програми було забезпечення ефективної реалізації державної політики на пріоритетному напрямі розвитку держави, а саме у сфері профілактики правопорушень шляхом здійснення комплексу заходів, спрямованих на усунення причин та умов учинення протиправних діянь, а також налагодження дієвої співпраці правоохоронних органів, органів державної влади та місцевого самоврядування. Утім відносні показники злочинності в Києві продовжували підвищуватися: у 2012 р. вони становили 102,6 злочину на 10 тис. жителів [64], у 2013 р. — вже 120,8 злочину на 10 тис. жителів [65].

Пов'язана з цією програмою інша — міська цільова програма правової освіти населення міста Києва на 2012–2016 рр. [66]. Її реалізація передбачає низку заходів, пов'язаних з організацією освітніх семінарів, публікацію науково-популярної правничої літератури, проведення теле- та радіопередач, присвячених проблемам розвитку вітчизняної правової системи. Одна з цілей програми — попередження віктимної поведінки громадян.

На прикладі формування правової системи міста Києва можна побачити основну проблему розвитку міського права в Україні, яка має декілька важливих складових. По-перше, це фінансова і політична залежність міської влади від виконавчої влади на місцях, що не дозволяє ефективно та відповідально реалізовувати перспективні напрями міської політики.

По-друге, формування нормативної сфери у складовій правових систем українських міст ускладнюється існуючою системою міського самоврядування, яка передбачає доволі вузький спектр автономії міст. З одного боку, це зумовлює пасивність міських рад у створенні нормативно-правової основи для розвитку та функціонування міста, а, з іншого, створює ситуацію, коли міські ради більшою мірою концентрують свою діяльність довкола ухвалення індивідуальних рішень, тобто орієнтуються не на правотворчість, а на правозастосування.

По-третє, програмне регулювання, яке на сьогодні є найпоширенішим методом правового регулювання у містах, має підкріплюватися відповідним нормативним регулюванням, сфера застосування якого є вкрай обмеженою. Навіть Київ, користуючись додатковими можливостями у формуванні своєї правової системи, й нині знаходиться лише на початку шляху її становлення. Наявність великої кількості міських цільових програм, які за своєю природою є більшою мірою управлінськими, ніж регулятивними актами, є недостатнім фактором для становлення сучасного Києва.

Формування правових систем українських міст є важливим кроком на шляху до децентралізації держави, яка задекларована як один із ключових напрямів конституційної реформи. Однак максимальне розширення правової автономії міст та надання їм необхідного інструментарію для розвитку їх правових систем зараз перебуває на початковій стадії свого становлення. Місто Київ у цьому сенсі має бути пріоритетним, оскільки саме столиця на правах політичного, культурного та економічного центру держави повинна стати локомотивом у справі становлення та розвитку міського права в Україні загалом і формування правових систем окремих міст зокрема.

Культурний статус Львова у формуванні його правової системи

Львів є українським містом, культурний, мистецький та соціально-політичний образ якого є одним із найбільш популярних не лише в Україні, але й за її межами. Не випадково у ЗМІ Львів часто характеризують як «брендове місто», тобто як специфічну марку, товар, який має значний економічний потенціал. При цьому характерною є й та обставина, що міське право Львова в його історичній ретроспективі є чи не найбільш дослідженим (передовсім, завдяки зусиллям В. П. Кіселичника та інших істориків середньовічного міського права). Безумовно, цьому сприяє і довга історія розвитку міського права Львова на основі Магдебурзького права, і особливості цієї специфічної правової цілісності. Важливий і той аспект міського права у Львові, що самі львів'яни всіляко пропагують інакшість їхнього міста, його несхожість з жодним іншим обласним центром України.

У контексті проблем формування правових систем сучасних українських міст Львів є одним із найбільш прогресивних осередків розвитку міського права. Це, як видається, пов'язано, передовсім, з тим, що міське право сучасного Львова багато у чому формується під впливом культурного фактора. Якщо рушійною силою, джерелом міського права Києва є його столичний статус, то для Львова такою рушійною силою стає необхідність збереження культурної спадщини та образної неповторності міста. При цьому можна помітити, що, порівняно з правовою системою Києва, мета, яка виступає ключовим фактором формування міського права Львова, а саме: збереження унікальної культурної спадщини, виявилася набагато потужнішим чинником забезпечення цілісності міського правового простору.

Як уже зазначалося, мета правової системи полягає в забезпеченні цілісності та нерозривності правового простору, його сконцентрованості довкола ціннісно-нормативної системи, що забезпечує передбачуваність правових наслідків тих чи інших вчинків. І тут помітно, що столичний статус Києва є менш ефективним консолідуючим фактором, аніж культурний статус Львова.

До речі, варто наголосити на тому, що цю думку підтримують самі львів'яни. Так, Т. Я. Пастух, досліджуючи психологічні та ціннісні аспекти іміджу Львова, встановила, що городяни охоче підтримують загальну історико-культурну спрямованість формування образу Львова. Історична спрямованість міста визначалася за допомогою твердження про те, що «Львів — місто, яке підтримує традиції». Твердження в середньому було оцінене в 6,31 бала. Це свідчить, що Львів є досить консервативним містом, яке підтримує традиції, що склалися у ньому історично. Враховуючи таку оцінку, імідж Львова повинен бути зорієнтований на підтримку історичних традицій, оскільки місто має для цього всі потрібні ресурси [67, с. 140].

У 1972 р. ЮНЕСКО прийняла Конвенцію про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини. У ній під визначенням «культурна спадщина» маються на увазі «пам'ятки: твори архітектури, монументальної скульптури і живопису, елементи або структури археологічного характеру, написи, печери і групи елементів, які мають видатну універсальну цінність з точки зору історії, мистецтва чи науки; ансамблі: групи ізольованих чи об'єднаних побудов, архітектура, єдність чи зв'язок з пейзажем яких являє видатну універсальну цінність з точки зору історії, мистецтва чи науки; визначні місця: твори людини або спільні творіння людини і природи, а також зони, включаючи археологічні визначні місця з точки зору історії, естетики, етнології чи антропології» [68].

Львівський історик В. П. Бадяк зазначає, що історія Львова може бути описана крізь призму розвитку механізмів та інструментів захисту його культурного середовища, що було пов'язано з тією обставиною, що у діалектичній та строкато-суперечливій практиці формувався полінаціональний образ Львова, в якому переплелися різні історико-культурні уподобання, властиві як для східних, так і західних традицій [69, с. 23]. У грудні 1998 р. в Кіото відбулася знакова подія в новітній історії Львова: Комітет всесвітньої спадщини ЮНЕСКО вніс у свій Список (реєстраційний № 865) історичний архітектурно-містобудівний комплекс центральної частини міста разом з горою Високий замок і ансамблем собору Св. Юра загальною площею близько 120 га. Це другий об'єкт України в Списку, після внесення до нього у 1990 р. Св. Софії й ансамблю будівель Києво-Печерської лаври. У червні 2011 р. до цієї когорти долучено архітектурний ансамбль Чернівецького університету — колишню резиденцію митрополитів Буковини та Далмації, збудовану в 1864—1882 рр. Завдяки приналежності до ЮНЕСКО Львів потрапив до організації міст світової спадщини Центральної та Східної Європи, Ліги історичних міст, Організації міст світової спадщини євроазійського регіону.

У спеціалізованій літературі підкреслюється, що в розвитку Львова ця подія посідає особливе місце, оскільки вона зумовила становлення нормативних засад охорони культурної спадщини не лише на рівні національного законодавства, але й у призмі формування нормативів міського права. Хоча при цьому фахівці визнають [70, с. 35], що поштовхом до цього став Указ Президента України «Про збереження історичної забудови у центральній частині міста Львова» [71]. На сьогодні саме цей фактор є визначальним у становленні міського права Львова та розвитку його правової системи.

Статус міста як центру української культури, а також необхідність дотримання вимог, пов'язаних зі збереженням цілісності об'єктів всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, накладають помітний відбиток на формування системи нормативних та програмних актів, ухвалюваних Львівською міською радою. Цей вплив виявляється навіть на рівні цілком стандартних актів, наприклад, Правил дотримання тиші у громадських місцях на території м. Львова. Пункт 4.1.3.3 цього акта перед-

бачає, зокрема, заборону використання піротехнічних засобів на території історичної забудови, внесеної до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО [72]. Схоже положення закріплене у преамбулі та п. 2.1 Положення про акустичний режим у м. Львові [73].

Але збереження культурної спадщини в міському праві Львова виходить і за межі тих кордонів, які встановлені ЮНЕСКО. Це зумовлено загальним культурним образом Львова та прагненням городян і міської влади до його збереження.

Так, у цьому контексті можна відзначити декілька актів. По-перше, це Положення про територію музею-заповідника «Личаківський цвинтар», метою якого є збереження пам'ятних поховань та формування спеціального правового режиму відповідної міської території [74]. Формування специфічної просторової ідентифікації є типовим прийомом у міському праві Львова, що, як уявляється, пов'язано саме з прагненням зберегти культурну спадщину міста, підкреслити особливий статус місць пам'яті та взаємодії з ними на рівні повсякденного життя. Такий прийом, з одного боку, дозволяє правовій системі Львова розвиватися у напрямі формування просторових правових режимів, а, з іншого, — не втрачати загального контексту міської історії та культури.

По-друге, інтерес також викликає Програма збереження історичних цінностей Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника [75]. Вона була розроблена Львівською національною науковою бібліотекою України імені В. Стефаника згідно з рекомендаціями Генеральної конвенції ЮНЕСКО і спрямована на збереження в Україні унікальних бібліотечних та архівних фондів XI–XX століть, які є національним надбанням українського народу. Метою Програми стало об'єднання зусиль Національної академії наук України, органів місцевого самоврядування, місцевих органів виконавчої влади та громадських організацій для забезпечення належних умов зберігання фондів Бібліотеки і, зокрема, унікальних та рідкісних збірок, які відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку наукових об'єктів, що становлять національне надбання, та внесення змін до Положення, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 18.02.1997 № 174» [76] визнані національним надбанням українського народу і не можуть бути відновлені у разі їх втрати.

Культурний статус Львова є постійною підставою для ухвалення тих чи інших нормативних та індивідуальних правових рішень. Наприклад, 21 серпня 2008 р. Львівською міською радою було ухвалено Положення про порядок в'їзду автомобільного транспорту на територію центральної частини м. Львова, внесеної до Списку світової спадщини ЮНЕСКО [77]. Положення визначало територію в межах вулиць Вальної, пр. Свободи по лінії житлової забудови, Вірменської, Театральної, Л. Українки, Підвальної та запроваджувало механізм урегулювання порядку проїзду автомобільного транспорту на цій території. 9 грудня 2005 р. цей порядок було скасовано через корупціогенну складову (ним передбачалася

видача платних перепусток для мешканців міста та представників юридичних осіб).

З метою збереження культурної спадщини у м. Львові також було розроблено та ухвалено Концепцію розміщення зовнішньої реклами у м. Львові [78] та Правила розміщення зовнішньої реклами у м. Львові [79]. Перший акт є здебільшого програмним та містить незначну кількість нормативних положень. Головні пріоритети Концепції зумовлені метою здійснити перехід на якісно новий рівень забезпечення мешканців та гостей міста рекламно-інформаційною продукцією на основі врахування особливого статусу міста як надбання світової спадщини ЮНЕСКО, формування рекламної інфраструктури в архітектурному середовищі міста з урахуванням конкретних містобудівних умов візуального простору, історичних та ландшафтних його аспектів. Цей документ встановлює систему правових принципів, відповідно до яких має здійснюватися розміщення реклами у Львові: законності; точності; достовірності; безпечності; історичності; толерантності стосовно сформованого урбаністичного середовища; пріоритетності сприйняття існуючої історичної забудови.

Як уявляється, такий підхід до формування культурно-історичного простору Львова є доволі репрезентативним з точки зору інституціоналізації правової системи цього міста. Фактично у міському праві Львова закріплено принципи конкретного інституту міського права — інституту розміщення реклами. Цей інститут виходить за рамки лише національного законодавчого регулювання, оскільки його джерелом та призначенням виступають інтереси та потреби конкретного міста. При цьому показово, що Концепція, на противагу багатьом іншим програмним актам, які характерні для сучасного міського права, передбачає створення інституційного механізму реалізації відповідних положень та принципів. Так, у документі зафіксовано, що оформлення дозвільної документації та координацію робіт з проектування та розміщення зовнішньої реклами, реалізацію єдиної політики, комплексного художнього, світлового та рекламного оформлення міста здійснює робочий орган, який утворюється міською радою для регулювання діяльності з розміщення зовнішньої реклами і здійснює свою діяльність на основі положення про нього та чинного законодавства.

Правила розміщення зовнішньої реклами у м. Львові продовжують та розвивають положення та ідеї цієї концепції. Крім визначення повноважень дозвільного органу, створеного при Львівській міській раді для видачі дозволів та контролю за належним виконанням вимог Правил, у них наводиться доволі розгорнуте та детальне рекламно-містобудівне зонування м. Львова. Відповідно до нього Львів має чотири зони: центральну, зону історичного ареалу, зону транспортних вузлів та зону сучасної забудови. На перші дві зони поширюються додаткові обмеження щодо використання рекламних засобів. Так, у Порядку зазначається: «У разі розміщення рекламного засобу у межах території історичної

забудови, внесеної до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, та зоні історичного ареалу управління архітектури департаменту містобудування додатково передає копію запиту в управління охорони історичного середовища. Управління архітектури департаменту містобудування (з врахуванням відповіді управління охорони історичного середовища) упродовж 20 робочих днів від дня отримання запиту надає розповсюджувачу через управління «Дозвільний офіс» відповідне архітектурно-планувальне завдання або вмотивовану відмову щодо можливості розміщення рекламного засобу на заявленому місці» [79].

У цьому ж контексті варто розглядати також приписи Положення про порядок розміщення у м. Львові технічних елементів (пристроїв) зовні будинків і споруд, зокрема, норму, відповідно до якої забороняється розміщення та встановлення технічних елементів (пристроїв) на видимих зі сторони вулиць та площ фасадах, стінах будинків і споруд, які знаходяться на території історичної забудови, включеної у Список світової спадщини ЮНЕСКО, а також на видимих зі сторони вулиць (площ) фасадах, стінах будинків і споруд — пам'ятках архітектури [80].

Культурна спадщина Львова накладає відбиток також на нормотворчу діяльність, що пов'язана з розширенням його представництва у системі міст, які є носіями культури певного народу. Якщо для списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО більше значення має унікальна архітектура, то для Львова також значну роль відіграє прагнення закріпитися не лише як культурній столиці України, але й усїєї Східної Європи. Саме у цьому ключі докладаються зусилля до закріплення за Львовом статусу «Міста літератури ЮНЕСКО» [81].

Із культурним образом Львова пов'язана не лише нормативна, але й інституційна і комунікативна складові правової системи міста. Наприклад, про це можна говорити у контексті проведення у місті за рахунок коштів міського бюджету конкурсів та інших культурних заходів, спрямованих на культурну промоцію міста, удосконалення його урбанізованого середовища тощо. Так, у 2010 р. було проведено міжнародний відкритий конкурс архітектурних, дизайнерських та ландшафтних проєктів для впорядкування місць, пов'язаних з єврейською історією у м. Львові. Метою цього заходу було звернення уваги на багатоетнічне минуле Львова та збереження його багатокультурної спадщини, а основне завдання — забезпечити пошук найкращих рішень щодо облаштування територій, охоплених конкурсом, з метою покращання умов життя для мешканців та гостей м. Львова. Одне з завдань конкурсу також полягало у тому, щоб звернути увагу на усвідомлення багатоетнічного минулого Львова за допомогою нового відкриття та показу єврейської спадщини міста. Конкурс має допомогти у підтримуванні такого усвідомлення через меморіалізацію та візуалізацію у міському просторі майже цілком втраченої єврейської спадщини [82].

Інституційне забезпечення збереження культурної спадщини у Львові здійснюється через функціонування Ради з питань управління

історичним містом, до кола повноважень якої входять усі питання, пов'язані зі збереженням історичної забудови у центрі Львова, реалізація міських цільових програм, спрямованих на розвиток Львова як культурного центру країни тощо [83].

Утім, незважаючи на значні правові та організаторські зусилля, Львову не завжди вдається дотримуватися високої планки, встановленої стандартами ЮНЕСКО. Про це, зокрема, пишуть культурологи [84] та журналісти [85]. Так, дослідник Ю. В. Опалько визначає такі основні проблеми розвитку культури на прикладі Львова: недостатнє бюджетне фінансування; нераціональний розподіл наявного бюджетного фінансування; брак системності та координації у діяльності органів державної влади зі збереження культурно-історичної спадщини; недостатній контроль за виконанням чинних законів, правових актів та прийнятих рішень; необхідність удосконалення нормативно-правової бази; відсутність стимулів для залучення приватних коштів; неповне використання потенціалу співробітництва органів державної влади з недержавними організаціями; недостатня активність органів на рівні міждержавних відносин щодо реституції (повернення) культурних цінностей; низький рівень обізнаності з українськими пам'ятками у світі [86, с. 85].

Із цими твердженнями можна принаймні частково погодитися. Вельми показовим, зокрема, є той факт, що у Державному бюджеті України на 2015 р. на збереження історико-культурної та архітектурної спадщини в національних і державних заповідниках, здійснення заходів з охорони культурної спадщини, паспортизацію, інвентаризацію та реставрацію пам'яток архітектури, культури та світової спадщини ЮНЕСКО виділено лише 203 млн грн [87], а міський бюджет Львова взагалі не містить видатків, які були б спрямовані на збереження та реставрацію культурних пам'яток [88].

Як бачимо, розвиток правової системи Львова не просто визначається його культурним статусом та належністю до Організації міст світової спадщини, а зосереджений довкола цього специфічного соціального та правового становища міста. Тому можна очікувати, що подальше становлення міського права у Львові буде орієнтуватися саме на парадигму збереження, охорони та промоції культурних пам'яток. У цьому сенсі правова система Львова заздалегідь призначена бути максимально консервативною в розвитку урбанізованого простору.

Однак це не означає, що все міське право Львова націлене винятково на культурну складову його функціонування. Як свідчить нормотворча діяльність Львівської міської ради, значна увага приділяється інноваційному та економічному розвитку міського середовища. Наприклад, у Концепції розвитку індустріального парку м. Львова зазначається, що як колишня столиця Галичини і найбільш населене місто Західної України (близько 850 тис. мешканців) Львів відомий як ворота з України до інших країн Європи. Місто розташоване на відстані 160 км від географічного центру Європи. Через Львів проходять міжнародні транспортні

коридори: Міжнародний аеропорт «Львів» імені Данила Галицького сполучає місто з більш ніж 13 країнами Європи. Львів — центр залізничного сполучення регіону, серед основних напрямків: Федеративна Республіка Німеччина, Республіка Польща, Австрія, Словацька Республіка, Угорщина, Чеська Республіка, Російська Федерація, Латвійська Республіка, Румунія [89]. Усі ці обставини, на думку розробників Концепції, є важливими передумовами для того, щоб Львів оформлювався і як економічний центр західного регіону країни.

Для цього на основі концепції було розроблено та ухвалено проект створення індустріального парку «Рясне-2», метою створення індустріального парку є залучення інвестицій в економіку міста, забезпечення сприятливих умов для функціонування та розвитку промислових підприємств, поліпшення інвестиційного іміджу міста, забезпечення економічного розвитку та підвищення конкурентоспроможності території, створення нових робочих місць, збільшення надходжень до міського бюджету м. Львова та Державного бюджету України, розвитку сучасної виробничої та ринкової інфраструктури [90].

Цікавою є також та обставина, що у програмних правових актах, ухвалюваних у межах міського права Львова, приділяється увага проблематиці прав людини. Так, наприклад, у Програмі урбаністичного розвитку м. Львова на 2015–2016 рр. указано, що сталий урбаністичний розвиток міських територій передбачає розгляд будь-якого питання міського розвитку у площині прав людини — місто має забезпечувати рівні права та можливості використання простору для усіх його мешканців, незалежно від їх віку, стану здоров'я, заможності та способу пересування містом [91].

Акцент на правах городян, як це не дивно, не є поширеним у сучасному міському праві. Виняток становлять буквально кілька міст (зокрема, Статут територіальної громади Ужгорода). Як видається, це доволі перспективний напрям розвитку ідеології прав людини. Львів у цьому сенсі може стати піонером, оскільки урбанізація прав людини може базуватися на ідеї доступу до культурної спадщини людства та формуванні відповідних нормативних і організаційних інститутів.

Отже, правова система міста Львова демонструє свою націленість на збереження культурної спадщини, але при цьому вона є достатньо багатогранною для того, щоб можна було констатувати її повноцінність у нормативному та інституційному сенсі. Розвинена та активна нормотворча діяльність Львівської міської ради у поєднанні зі специфічними якостями правової ментальності самих львів'ян та їх прагненням творити несхожість є запорукою для інституціоналізації особливого правового простору міста Львова зі своєю правовою стилістикою у правозастосовній діяльності, правовій практиці та комунікаціях.

Консервативність і традиціоналізм як визначальні тенденції розвитку міського права сучасного Львова мають отримувати своє більш яскраве вираження не лише в програмних та регулятивних правових актах, але

й в правозастосовній діяльності органів міської влади, а також у формуванні специфічної міської правової культури, яка вже сьогодні демонструє риси схильності до помірності, поєднаної з прагненням до сталого розвитку та збереженням існуючого. Міська правова система Львова, на противагу міській правовій системі столиці, більшою мірою формується самими львів'янами та їх ставленням до свого міста, прагненням до його ціннісно-нормативної визначеності. На цьому тлі розвиток міської правової системи Львова є важливим та необхідним чинником збереження за ним статусу культурного центру України.

Образ міжкультурної спадщини у становленні правової системи Одеси

Розвиток міського права в Україні складно розглядати без звернення до практики формування правової системи Одеси, чому сприяє (так само, як і щодо Львова) історія цього міста. Але якщо Львів упродовж декількох століть розвивався як одне з основних західноукраїнських самоврядних міст, що й наклало свій відбиток на сучасне розуміння його міського права, то щодо Одеси як набагато молодшого міста слід говорити про етнічні, культурні та політичні особливості її правової системи. Утім, як показує у своєму дослідженні С. М. Стременовський, історія місцевого самоврядування в Одесі у ХІХ ст. переконливо демонструє, що для цього міста завжди характерною була специфіка у виробленні підходів та методів розв'язання місцевих проблем [92].

Становлення Одеси як специфічного міського правового простору також прямо пов'язане з тим культурно-історичним образом, який склався про неї у масовій правосвідомості. При цьому Одеса, як і Львів, має метою «консервацію» минулого у сучасності, а тому в її міському праві акцент так само зроблений на характерних рисах міського правового життя колишніх років. Однак на противагу Львову, Одеса не має такого потужного правового інструменту забезпечення такої консервації, який надається ЮНЕСКО. Через це становлення сучасної правової системи Одеси треба розглядати під іншим кутом зору. Незважаючи на наявність цілої низки схожих рис у правовому просторі Львова та Одеси (вони обидва є найбільш упізнаваними урбаністичними брендами сучасної України; обидва ці міста претендують на те, щоб визначитися місцем культурної пам'яті українського народу; і Львів, і Одеса зосереджені на тому, щоб оберігати та всіляко примножувати відмінність правової свідомості одеситів та львів'ян), їхні правові системи мають різну історію та різну спрямованість у побудові специфічних нормативних та інституційних структур.

Правокультурна репрезентація Одеси у вітчизняному комунікативному просторі пов'язана з домінацією так званого одеського міфу, який має одразу декілька пластів свого прояву. Дослідники цього міфу пов'я-

зують його з історичними аспектами розгортання правового образу міста ще за імперської доби. Одеса ще на початку XIX ст. стала асоціюватися з багатонаціональним, толерантним, культурним, «вільним» містом. Тогочасні дослідники та митці називали Одесу «російською Італією», «маленьким Парижем», «російським закордоном». При цьому слід погодитись із М. Найдорфом, який підкреслює, що специфіка «одеського міфу» полягає в тому, що він був народжений не в Одесі і не Одесою, а російською культурою, «враженою цим епіфеноменом власної державності» [93, с. 27–32]. Таку ж думку розвиває Г. О. Николаєва, коли пише, що «Одеса» — інша «країна», відмінна від споконвічної Росії, пропонувала свою альтернативу всій імперській ментальності. Біля витоків староодеського менталітету стояли традиції левантійської торгівлі грецької, вірменської та єврейської діаспор, російська дворянська культура з її смаками і укладом життя та, звичайно, українська народна культура. Міські вельможі перетворили Одесу в «портофранко» [94, с. 230].

Трансформація правового образу міста та, відповідно, «одеського міфу» у першій половині XX ст. сформували нові інтерпретації Одеси, які отримали, зокрема, правове забарвлення. Дослідники підкреслюють значення злочинного середовища 20-х рр. минулого століття для формування правового образу Одеси не лише як багатонаціонального міста, але й як міста з потужною криміногенною культурою. Звідси йде й правовий образ одеситів як людей хоча й відкритих і привітних, але й цинічних, схильних до девіацій та таких, що невисоко цінують закон і готові піти на його порушення заради навіть незначної вигоди [95].

У цьому ж контексті формується і сучасний віртуальний образ Одеси, як підкреслюють І. Д. Черних та Г. М. Стоянова. «Одеський міф» усе ще виконує найважливішу функцію маркера культурного простору. Тобто незмінною властивістю «одеського міфу» є його здатність утримувати культурний «маркер» (тобто «одеськість»). Тому у віртуальному просторі місто існує не як місце (локус), а як процес, система взаємодій тих, хто зачисляє себе до певного міського співтовариства. Відповідно, у цьому вимірі зникають не лише територіальні, але й часові, мовні культурні бар'єри. Актуалізація проблеми ідентичності одеського міського простору отримує зовнішнє та внутрішнє забарвлення. У середині співтовариства образність відіграє роль засобу інтеграції населення, об'єднання жителів у цілісність, яка підживлюється відчуттям належності до свого міста. Ззовні він відіграє роль брэнда міста у конкурентній боротьбі за притягнення міграційних, фінансових, інформаційних потоків, необхідних для розвитку мегаполісу [96, с. 17].

Ю. Лотман у своїй праці «Символіка Петербурга і проблеми семіотики міста» [97] виділяє два типи міст і відповідні їм два типи семіотичних міських систем — концентричну і ексцентричну. Простір Одеси формує, на його думку, ексцентричну семіотичну сферу і, за Ю. Лотманом, має породжувати численні семіотичні конфлікти, оскільки конфліктною

є сама поява на світовій мапі такого міста (воно будувалося всупереч природі і часто перебуває в епіцентрі природних катаклізмів). Із цим твердженням категорично не погоджується Н. Ф. Ліщенко. Він пише, що Одеса — типове ексцентричне місто: створене штучно (як відповідь Катерини Петру), на межі суходолу, на далекому кордоні держави. Її семіосфера мала б бути сплетена з протиріч, бути катастрофогенною, повною есхатологічних міфів кінця і смерті, тобто дублювати риси, притаманні Петербурзькому культурному тексту. Очевидно, однак, що міський текст Одеси не настільки драматичний — він повністю позбавлений конфліктної напруги і рис приреченості і, навпаки, несе яскраве іронічно-комедійне начало і сповідує майже гедоністичну радість життя [98, с. 135].

Як уявляється, усі ці судження безпосередньо пов'язані з тим, як позиціонує себе Одеса у правовому просторі України. Одеса і Львів прагнуть виконувати свою несхожість на інші міста, приділяючи значну увагу промоції свого образу. Це відповідно впливає на змістовні та формальні характеристики правової системи цього міста. Але якщо для Львова при досягненні цієї мети ключову роль відіграє акцент на архітектурній та культурній спадщині, на візуалізації правового образу міста, то Одеса більшою мірою апелює до ментальних структур, властивих одеситам як носіям певної правової культури.

Одна з характерних рис правової культури одеситів і важливих складових ідеологічної складової правової системи Одеси — це багатонаціональність. І хоча зараз більшість одеситів є етнічними українцями, образ одеського «плавильного котла», в якому змішані євреї, молдаване, німці, росіяни, болгары, вірмени, гагаузи, румуни тощо є настільки потужним, що він повсякчасно використовується для правового позиціонування Одеси у правовому просторі сучасної України. Це накладає помітний відбиток на правові акти, що ухвалюються Одеською міською радою. У багатьох із них прямо акцентується на цій специфіці міста та необхідності міжкультурного діалогу. Яскравим прикладом тут можуть слугувати рішення Одеської міської ради «Про заходи протидії проявам фашизму, нацизму та ультранаціоналізму в місті Одесі» [99], «Про заходи щодо недопущення проявів нацизму, фашизму і радикального націоналізму в місті Одесі» [100], «Про вступ міста Одеси до Європейської коаліції міст проти расизму» [101] та ін.

Ці акти тією чи іншою мірою мали продемонструвати прихильність Одеси до міжкультурного діалогу та мирного співіснування представників різних національностей. Зокрема, підкреслювалося, що крайні націоналістичні прояви є чужими духові багатонаціональної Одеси. Цікаво, що одним із пунктів намірів Європейської коаліції міст проти расизму, з якої Одеса вийшла з метою економії коштів міського бюджету [102], є підтримка міст-членів Коаліції на шляху виконання десятипунктового плану дій «Зобов'язання по протидії расизму в містах», який був прийнятий 10 грудня 2004 р. у м. Нюрнберг (Німеччина), щоб сприяти

визначенню пріоритетів, оптимізації стратегій і зміцненню співробітництва міст у цій царині.

Варто також звернути увагу, що етнонаціональна політика міста знаходить своє вираження і в програмних актах. Так, наприклад, у Міській програмі підтримки діяльності національно-культурних товариств міста Одеси на 2010 р. зазначалося, що забезпечення умов для розвитку національних меншин, реалізації прав і свобод їх представниками, підтримка діяльності національно-культурних товариств виступає на перший план при реалізації етнонаціональної політики в місті. Програма була спрямована на розв'язання таких проблем територіальної громади міста Одеси, пов'язаних із реалізацією прав національних меншин: брак ресурсів у спільнот національних меншин, що заважає їм ефективно вирішувати питання збереження самобутності як у межах своєї національної спільноти, так і у складі єдиної територіальної громади міста Одеси; наявність певних соціально-побутових проблем, які заважають ефективній діяльності національно-культурних товариств; недостатня двостороння та багатостороння взаємодія між органами міської влади та національно-культурними товариствами, а також між представниками різних національно-культурних спільнот [103].

Варто підкреслити, що для міського права Одеси питання національностей та усього, що з ними пов'язано, традиційно відіграє особливу роль. Це особливо помітно на тлі загострення мовної проблематики останніх років, коли Одеса стала першим українським містом, в якому було прийнято рішення про впровадження регіональної мови (російської). Зокрема, у рішенні Одеської міської ради «Про реалізацію положень Закону України «Про основи державної мовної політики» в місті Одесі» зазначалося про необхідність вжиття заходів з недопущення публічного приниження та зневаги до державної та російської мови, порушення прав людини і розпалювання міжнаціональної ворожнечі на мовному ґрунті [104].

Варто також звернути увагу, що національне питання в Одесі іноді знаходить доволі нетривіальне розв'язання у діяльності правотворчих та управлінських органів. Відомим елементом «одеського міфу» є судження про те, що одесити — це особлива національність, що має свій власний діалект, ментальність та світоглядні настанови, що й впливає на загальний ракурс розгляду правових питань. Зазвичай це судження сприймається в іронічному плані. Однак Одеська міська рада у 2005 р. ухвалила рішення про створення управління європейської інтеграції та зв'язків з Одеською діаспорою і затвердила положення про це управління. Зокрема, в ньому зазначалося, що мета цього управління полягає у підтримці та зміцненні зв'язків з представниками Одеської діаспори, які проживають на території Європейського Союзу та в інших країнах [105].

Тут варто зазначити, що саме поняття діаспори використовується стосовно до таких національних меншин, які ведуть організований та

інституційно оформлений спосіб життя за межами своєї історичної батьківщини. Як зазначає Ю. В. Фоканов, однією з фундаментальних підстав формування діаспори є концепт «національного вогнища», своєрідного ідеологічного міфу, згідно з яким представники діаспори свідомо чи несвідомо вважають себе тими, хто продовжує не тільки традиції, культуру, мовну практику своєї батьківщини, а й зберігає державницьку ідею. Вважається, що діаспора виникає як спроба збереження державності та культури, коли вони знаходяться під загрозою, а тому не існує чинників утворення діаспори у націй, державне існування яких ніколи не було під загрозою: не існує, наприклад, німецької, англійської або французької діаспори [106, с. 286].

Тобто фактично тут ідеться про те, що визнання існування деякої своєрідної Одеської діаспори передбачає існування певної одеської державницької ідеї. Наскільки такі судження є прийнятними та такими, що відповідають політико-правовим реаліям, судити складно. Але такий підхід, як видається, є кроком у напрямі до нормативно-правового визнання несхожості одеситів на решту українців. Отож, ключова риса міського права Одеси у цьому контексті полягає в його прагненні базуватися не на культурно-архітектурній специфіці, а на правосвідомісних диференціаціях. Звідси відомий на весь світ одеський характер, пов'язаний з прагненням до підприємництва, хитрощів, досягнення комерційної мети за будь-яких умов тощо.

Своєрідність одеської правової культури та правосвідомості одеситів знаходить своє вираження також на рівні символіки міста. Так, у Положенні про символіку міста Одеси та символи Одеського міського голови вказується, що кольори прапора міста Одеси у поєднанні з класичною структурою «триколора» відображають героїчний дух (червоний), чисту душу (білий), багатство і процвітання (золотисто-жовтий) Одеси і одеситів і реконструюють історичну атмосферу епохи кінця XVIII століття з її високими ідеалами свободи, рівності і братства, підкреслюючи, що Одеса — життєрадісне європейське місто, в якому панує дух свободи, соборності та суверенітету [107].

«Європейськість» Одеси та одеситів є іншим важливим елементом правового образу цього міста, що накладає помітний відбиток на особливості розвитку його правової системи. Органи місцевого самоврядування Одеси неодноразово прагнули підкреслити історичне значення Одеси для становлення європейської культури та розвитку європейського стилю життя. Саме ці мотиви стали основою вступу Одеси до Ліги історичних міст. Серед основних ідей цієї організації — переконаність у тому, що кожне місто має свою історію та що історичне місто може бути визначене як місто, яке пишається та намагається зберігати свою унікальну спадщину. При цьому ліга має стати тим механізмом, який матиме погляд, ширший за національні кордони, і сприятиме широкомасштабним обмінам між містами у світі, постійно роз'єднаними політичними або економічними конфліктами між націями та регіональними супе-

речками з причин расових, етнічних, культурних та релігійних відмінностей [108].

Також 6 жовтня 2006 р. на засіданні виконавчого комітету Асоціації ЄВРОМІСТА кандидатура міста Одеси була представлена до вступу в асоційовані члени цієї організації, а 24 листопада 2006 р. на загальних зборах Асоціації ЄВРОМІСТА Одеса була офіційно запрошена до участі у роботі організації. Згідно зі Статутом, основними завданнями Асоціації ЄВРОМІСТА є поліпшення якості життя та вплив на європейську політику з метою відстоювання інтересів великих міст, а також передачі та обміну досвідом між міськими урядами європейських міст. Робота Асоціації розвивається у таких напрямках: економічний розвиток, урбаністика, екологія, транспорт, культура і соціальний добробут [109].

Правовий образ Одеси цілком вписується у цю парадигму, адже це місто постійно прагне позиціонувати себе як осередок таких соціальних, культурних та політичних комунікацій, які мають транскордонний статус, і їх центром є саме місто, яке є джерелом правових ідей та символів. Іноді ідея несхожості Одеси знаходить своє вираження у закликах до автономізації міського простору Одеси та всього Одеського регіону [110]. Як видається, Одеса має розвиватися в межах цілісного правового простору України. Автономізація Одеського регіону — це рух проти розвитку міського права, яке має не підмінити собою існуючу правову систему України, а доповнювати її. Так само як міжнародне чи інтегративне право не в змозі витіснити національне право, формування міських правових систем є рухом у напрямі зміцнення, а не руйнування цілісності національної правової системи. Становлення міського права Одеси якраз і має продемонструвати цю ідею: навіть відмінність та несхожість можуть бути інструментом зміцнення зв'язків між різними регіонами країни.

Варто зазначити, що інституціоналізація унікальності правового образу Одеси у правовій системі міста іноді є недостатньо послідовною та ефективною. Прагнення до закріплення такого образу та надання йому нормативної форми зумовлює й постійні домагання Одеської міської ради щодо включення історичної частини міста до основного списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Паспорт Міської цільової програми включення центральної історичної частини забудови Одеси до основного списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО на 2013–2015 рр., зокрема, передбачає, що історична зона має включати в себе більшу частину центральної території міста [111].

Проблема, однак, полягає у тому, що з точки зору сучасних уявлень про культурну спадщину ЮНЕСКО Одеса має незначні шанси на входження до основної частини цього списку, на що звертають увагу і дослідники як у сфері архітектури, культурології, так і у сфері міжнародного права захисту культурних цінностей. Як уявляється, це пов'язано з тим, що нормативна складова правової системи Одеси нечітко визначає обов'язки, яких мають дотримуватися городяни, а також установи

та організації щодо збереження культурного надбання. По суті, єдина норма, яка встановлює обов'язки городян у цій царині, міститься у Правилах благоустрою території міста Одеси, де встановлено: «Власник або уповноважений ним орган, користувач зобов'язані утримувати пам'ятки культурної спадщини в належному стані за власний рахунок, своєчасно проводити ремонт, захищати від пошкодження, руйнування або знищення відповідно до вимог Закону України «Про охорону культурної спадщини» та охоронного договору, укладеного з органом охорони культурної спадщини. Відсутність охоронного договору не звільняє особу від обов'язків, що випливають із вищезазначеного закону» [112]. Очевидно, що покладання обов'язку збереження культурної спадщини винятково на користувачів відповідного об'єкта є недостатнім заходом для гарантування його цілісності та захищеності.

Викликає сумнів і прагнення міської ради дозволити перебудову та зміну об'єктів культурної спадщини. Такий висновок можна зробити, виходячи з аналізу положень Плану діяльності Одеської міської ради з підготовки проектів регуляторних актів на 2015 рік. Зокрема, у цьому Плані йдеться про необхідність внесення змін до Правил благоустрою території міста Одеси з метою «затвердження порядку видачі дозволів на порушення об'єктів благоустрою відповідно до вимог чинного законодавства» [113]. Цей порядок поки не було ухвалено, але сама логіка та загальна спрямованість Правил благоустрою території міста Одеси породжують деякі сумніви у можливості їх використання як дієвого інструмента забезпечення збереження культурної спадщини у місті.

Варто у цьому контексті також звернути увагу на ту обставину, що бюджет міста Одеси на 2015 р. не містить навіть окремої статті видатків, пов'язаної з охороною культурної спадщини, внаслідок чого збереження архітектурних пам'яток фінансується за тією ж статтею видатків, що й капітальне будівництво, а ще значно знижує ефективність відповідних правових норм [114]. Такий підхід дещо контрастує із задекларованим у новому Генеральному плані міста Одеси прагненням «збереження містобудівного ансамблю історичної частини міста з домінуючою роллю архітектурно-ландшафтного комплексу Приморського бульвару» та «посилення громадської структуроутворюючої ролі ядра історичного центру Одеси». Примітно при цьому, що в Генеральному плані запропоновано вирізняти два окремих історичних ареали міста Одеси — центральний історичний ареал та історичний ареал «Французький бульвар» [115]. Можна припустити, що за відсутності належних обсягів фінансування з міського та державного бюджетів досягнути цієї мети буде доволі складно.

Як уявляється, рух Одеси у напрямі до збереження своєї історичної спадщини має відбуватися, передусім, шляхом акцентування уваги на поєднанні ментальних, культурних та історичних характеристик міського простору. Без відповідного нормативного оформлення та інституційного забезпечення цього досягнути неможливо. Тому формування правової

системи міста Одеси є саме тією метою, на яку має орієнтуватися не лише Одеська міська рада та усі її органи, але й одесити — як ті, що проживають в Одесі, так і ті, які відчувають свою належність до цього своєрідного правового простору.

Міське право Одеси та правова система цього міста мають стати інструментом культурного та правового збагачення Одеського регіону. Виступаючи політичним та економічним центром півдня України, Одеса має нормативно та інституційно закріпити за собою цей статус. Правовий плюралізм як визначальна ідея сучасного правового розвитку має доповнити цілісність національного правового простору та зумовити його нерозривність і завершеність.

Висновки

Формування сучасного міського права, інституціоналізація правових систем українських міст у поєднанні з тенденціями децентралізації державної влади створюють передумови для розгортання урбаністичної правової системи. При цьому її оформлення відбувається під знаком ідей правового плюралізму, адже кожне місто має свій неповторний образ, культурну традицію, історію та специфічну ментальність городян. Відтак, урбанізація у правовому розвитку — це шлях до різноманіття у формуванні правових інститутів. Це проявляється в тому, що правові системи українських міст, хоча й мають схожі структури, але при цьому розвиваються на основі різних концептуальних ідей. У випадку з Києвом — це шлях від правового режиму столиці до правової системи, розвиток якої багато в чому зумовлений не лише столичними функціями міста, але й його особливим економічним, політичним тощо статусом. Становлення правової системи Львова напряму пов'язане з проблематикою збереження культурної спадщини та прагненням городян до утвердження в масовій свідомості образу Львова як культурної столиці України. Оформлення правової системи Одеси є вираженням тенденції багатокультурності та діалогу, яка є характерною рисою одеської ментальності. Таким чином, правові системи міст сприяють закріпленню ідеї багатоманітності у правовому просторі сучасної України.

Л і т е р а т у р а

1. Огурцов А. П. Генетическая методология и переход от индивидуальной инновации к ее общезначимости / А. П. Огурцов // Методология науки и антропология / отв. ред.: О. И. Генисаретский, А. П. Огурцов. — М.: ИФ РАН, 2012. — С. 11–58.
2. Raz J. The Concept of a Legal System. An Introduction to the Theory of Legal System / Joseph Raz. — 2nd ed. — New York: Oxford Univ. Press, 1980. — 241, [IX] p.
3. Фукуяма Ф. Сильное государство: Управление и мировой порядок в XXI веке / Френсис Фукуяма. — М.: АСТ: АСТ. МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2006. — 220, [4] с.
4. Честнов И. Л. Право как диалог: к формированию новой онтологии правовой реальности: монография / И. Л. Честнов. — СПб.: С.-Петербург. юрид. ин-т Ген. прокуратуры Рос. Федерации, 2000. — 103 с.
5. Колесниченко В. В. Теория правовой системы в структуре общетеоретической юриспруденции / В. В. Колесниченко // Питання удосконалення методології сучасної

- юриспруденції : тези 2-ї Міжнар. наук. конф., присвяч. пам'яті проф. О. В. Сурілова (Одеса, 30–31 берез. 2012 р.). — О. : Фенікс, 2012. — С. 49–52.
6. Малько А. В. Категория «правовая жизнь»: проблемы становления / *А. В. Малько* // Государство и право. — 2001. — № 5. — С. 6–10.
 7. Тихомиров Ю. А. Право: национальное, международное, сравнительное / *Ю. А. Тихомиров* // Государство и право. — 1999. — № 8. — С. 6–10.
 8. Алексеев С. С. Право: азбука — теория — философия : Опыт комплексного исследования / *С. С. Алексеев*. — М. : Статут, 1999. — 714 с.
 9. Матузов Н. И. «Правовая система» и «правовая жизнь»: теоретико-методологический аспект / *Н. И. Матузов* // Ленинградский юридический журнал. — 2004. — № 1. — С. 7–19.
 10. Поленина С. В. Российская правовая система и международное право: современные проблемы взаимодействия / *С. В. Поленина* // Государство и право. — 1996. — № 2. — С. 3–28.
 11. Оніщенко Н. М. Правова система і держава в Україні : монографія / *Н. М. Оніщенко*; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. — К., 2002. — 132 с.
 12. Мережко А. Социология права Н. С. Тимашева : монографія / *Александр Мережко*. — О. : Фенікс, 2012. — 244 с.
 13. Луць Л. А. Категорії системного аналізу — методологічні основи дослідження правової системи / *Л. А. Луць* // Вісник Львівського університету. Серія «Право». — 2001. — Вип. 36. — С. 47–53.
 14. Червонюк В. И. Теория государства и права : учебник / *В. И. Червонюк*. — М. : ИНФРА-М, 2010. — 704 с.
 15. Давид Р. Основные правовые системы современности / *Рене Давид* ; пер. с фр. и вступ. ст. В. А. Туманова. — М. : Прогресс, 1988. — 496 с.
 16. Карбонье Ж. Юридическая социология / *Ж. Карбонье* ; пер. с фр. и вступ. ст. В. А. Туманова. — М. : Прогресс, 1980. — 352 с.
 17. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Юристъ, 2001. — 776 с.
 18. Гладышева Л. А. Правовая система: современные подходы к пониманию / *Л. А. Гладышева* // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия «Право». — 2006. — № 13. — С. 388–390.
 19. Алексеев С. С. Собрание сочинений. В 11 т. Т. 3 / *С. С. Алексеев*. — М. : Статут, 2010. — 495 с.
 20. Rechtslehre: Begriff, Geltung und Anwendung des Rechts / *Bernd Ruchter, Axel Birk*. — Munchen : Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 2005. — 633 s.
 21. Колесниченко В. В. Категориальный статус правовой системы / *В. В. Колесниченко* // Правове життя сучасної України : матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу (Одеса, 20–21 трав. 2011 р.). — О. : Фенікс, 2011. — Т. 1. — С. 53–54.
 22. Ромашов Р. А. Реалистический позитивизм: интегративный тип современного правового понимания / *Р. А. Ромашов* // Известия высших учебных заведений. Правоведение. — 2005. — № 1. — С. 5–11.
 23. Оборотов Ю. Праворозуміння як аксіоматичне начало (постулат) права / *Ю. Оборотов* // Право України — 2010. — № 4. — С. 49–55.
 24. Raz J. The Authority of Law / *Joseph Raz*. — 2nd ed. — New York : Oxford Univ. Press, 2009. — 360 p.
 25. Dworkin R. A Matter of Principle / *Ronald Dworkin*. — Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1986. — 448 p.
 26. Булыгин Е. К проблеме объективности права / *Е. Булыгин* // Проблемы философии права. — 2005. — Т. III, № 1–2. — С. 7–13.
 27. Хаустова М. Г. Правова система як соціальний феномен: поняття, зміст, структура / *М. Г. Хаустова* // Теорія і практика законодавства. — 2012. — № 1 (2). — С. 5–12.

28. Российское государство и правовая система. Современное развитие, проблемы, перспективы : монография / под ред. Ю. Н. Старилова. — Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1999. — 340 с.
29. Хаустова М. Правова система серед інших узагальнюючих категорій правової науки / М. Хаустова // Вісник Академії правових наук України. — 2010. — № 4 (63). — С. 48–57.
30. Максимов С. І. Феноменологічний підхід до розуміння правової реальності / С. І. Максимов // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. — Х., 2009. — Вип. 2. — С. 54–60.
31. Цофнас А. Ю. Теория систем и теория познания : монография / А. Ю. Цофнас. — О. : Астропринт, 1999. — 308 с.
32. Уёмов А. Общая теория систем для гуманитариев : учеб. пособие / А. Уёмов, И. Сарраева, А. Цофнас. — Варшава : Wydawnictwo Universitas Rediviva, 2001. — 276 с.
33. Уёмов А. И. Системный подход и общая теория систем / А. И. Уёмов. — М. : Мысль, 1978. — 272 с.
34. Тарский А. Понятие истины в языках дедуктивных наук / А. Тарский // Философия и логика Львовско-Варшавской школы. — М. : Мысль, 1999. — С. 14–178.
35. Бабаев В. К. Норма права как истинное суждение / В. К. Бабаев // Известия высших учебных заведений. Правоведение. — 1976. — № 2. — С. 30–37.
36. Горобець К. В. Системний плюралізм: до проблеми методології порівняльного правознавства / К. В. Горобець // Філософія порівняльного правознавства : зб. наук. пр. / за ред. О. В. Кресіна. — К. ; Л. : Ліга Прес, 2015. — С. 461–470.
37. Степанов Ю. С. Константы : слов. рус. культуры / Ю. С. Степанов. — 3-е изд. — М. : Академ. проект, 2004. — 991 с.
38. Тихомиров Ю. А. Правовая система развитого социалистического общества / Ю. А. Тихомиров // Советское государство и право. — 1979. — № 7. — С. 31–40.
39. Тиунова Л. Б. О системном подходе к праву / Л. Б. Тиунова // Советское государство и право. — 1986. — № 10. — С. 46–52.
40. Большунов М. А. К вопросу о понятии правовой системы / М. А. Большунов // Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия «Право». — 2011. — № 1 (9). — С. 56–65.
41. Малишев Б. В. Цілеспрямованість правової системи (теоретичні аспекти) / Б. В. Малишев // Європейські перспективи. — 2012. — № 4 (1). — С. 13–18.
42. Аюпова З. Н. Структура и функции правовой системы / З. Н. Аюпова // Современное право. — 2005. — № 10. — С. 44–50.
43. Балинська О. М. Дуалістичні характеристики права як системи: філософсько-правовий аналіз / О. М. Балинська // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. — 2011. — № 3. — С. 24–37.
44. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР, у ред. від 26.04.2014 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 24. — Ст. 170.
45. Алекси Р. Понятие и действительность права (ответ юридическому позитивизму) / Роберт Алекси ; пер. с нем.: А. Лаптев, Ф. Кольшойер. — М. : Инфотропик Медиа, 2011. — 192 с.
46. Рулан Н. Юридическая антропология : учеб. для вузов : пер. с фр. / Норбер Рулан ; отв. ред. В. С. Нерсесянц. — М. : НОРМА, 2000. — 310 с.
47. Поцелуев Е. Л. Понятие, признаки и структура правовой системы в российской и зарубежной юридической науке / Е. Л. Поцелуев // Університетські наукові записки. — 2012. — № 1 (41). — С. 130–138.
48. Territorial integrity of Ukraine : Resolution adopted by the General Assembly on 27 March 2014 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/68/262.

49. Магновський І. Й. Міста Київ та Севастополь: особливості конституційно-правового статусу / *І. Й. Магновський* // Юридичний вісник. — 2010. — № 1 (14). — С. 43–46.
50. Про невідкладні заходи щодо розвитку міста Києва: Указ Президента України від 25 лют. 2008 р. № 157/2008 // Офіційний вісник України. — 2008. — № 6. — Ст. 299.
51. Про бюджет м. Києва на 2015 р. (з додатками): рішення Київської міської ради у ред. від 4 берез. 2015 р. № 163/1028 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://kmr.ligazakon.ua/SITE2/1_docki2.nsf/alldocWWW/4BD07617E61E6724C2257DD006DF017?OpenDocument.
52. Fitch підтвердив рейтинги Києва [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/news/2015/03/23/535056>.
53. Прейскурант тарифів оплати дій юридичних та фізичних осіб, що призвели до порушення нормативних актів про зовнішній благоустрій міста: затв. рішенням Київської міської ради від 14 лип. 1998 р. № 94 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://kmr.ligazakon.ua/SITE2/1_docki2.nsf/alldocWWW/0688E4738E76D615C22573C0004CA43B?OpenDocument. — (Втратив чинність).
54. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. № 8073-X, у редакції від 26 квітня 2015 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1984. — Дод. до № 51. — Ст. 1122.
55. Про визнання недійсними пунктів рішення: рішення Господарського суду міста Києва від 25 квіт. 2002 р. у справі № 20/207 // Збірник поточного законодавства, нормативних актів, арбітражної та судової практики. — 2002. — № 43–44. — Ст. 10.
56. Про основні засади містобудівної політики у місті Києві: рішення Київської міської ради від 13 листоп. 2013 р. № 519/10007 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://kmr.ligazakon.ua/SITE2/1_docki2.nsf/alldocWWW/44B296A92366562CC2257C40006DE0C4?OpenDocument.
57. Про Порядок громадського обговорення містобудівної документації в м. Києві: рішення Київської міської ради від 16 черв. 2005 р. № 438/3014 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://kmr.ligazakon.ua/SITE2/1_docki2.nsf/alldocWWW/73DE445D68318C6DC22573C000538316?OpenDocument.
58. Про забезпечення недопущення самочинного будівництва та самовільного зайняття земельних ділянок: рішення Київської міської ради від 2 квіт. 2015 р. № 317/1182 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://kmr.ligazakon.ua/SITE2/1_docki2.nsf/alldocWWW/928C2702E06405D9C2257E3700686CE0?OpenDocument.
59. Про Порядок розроблення, затвердження та виконання міських цільових програм у місті Києві: рішення Київської міської ради від 29 жовт. 2009 р. № 520/2589 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://kmr.ligazakon.ua/SITE2/1_docki2.nsf/alldocWWW/D6C1233F6DE6E5C3C2257697006DE1BF?OpenDocument.
60. Про затвердження Стратегії розвитку міста Києва до 2025 року: рішення Київської міської ради від 15 груд. 2011 р. № 824/7060 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MR111604.html.
61. Про Програму економічного і соціального розвитку м. Києва на 2015 рік: рішення Київської міської ради від 28 січ. 2015 р. № 59/924 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://kmr.ligazakon.ua/SITE2/1_docki2.nsf/alldocWWW/9769F24B5BC18261C2257DDD006DEFFC?OpenDocument.
62. Про затвердження Програми розвитку єдиного паркувального простору в м. Києві до 2015 року: рішення Київської міської ради від 22 трав. 2013 р. № 326/9383 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://kmr.ligazakon.ua/SITE2/1_docki2.nsf/alldocWWW/73493EBF3E4F4FC8C2257BAC006873A0?OpenDocument.
63. Про затвердження міської цільової комплексної програми профілактики та протидії злочинності в м. Києві «Безпечна столиця» на 2012–2015 роки: рішення Київської міської ради від 26 січ. 2012 р. № 16/7353 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://kmr.ligazakon.ua/SITE2/1_docki2.nsf/alldocWWW/1745E0BDF8F5F916C22579BF006DEE35?OpenDocument.

64. Стан та структура злочинності в Україні за 2012 р. [Електронний ресурс] / М-во внутр. справ України. — Режим доступу: <http://mvs.gov.ua/mvs/doccatalog/document?id=813149>.
65. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 2013 р. [Електронний ресурс] / Ген. прокуратура України. — Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=184158.
66. Про затвердження Міської цільової програми правової освіти населення міста Києва на 2012–2016 роки : рішення Київської міської ради від 29 груд. 2011 р. № 1005/7241 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/MR111843.html.
67. Пастух Т. Я. Львів очима його мешканців: досвід застосування авторської методології оцінки іміджу міста / Т. Я. Пастух // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». — 2012. — № 993. — С. 136–140.
68. Конвенція об охорані всесвітнього культурного і природного наследія [Електронний ресурс] // Сайт Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. — Режим доступу: <http://whc.unesco.org/archive/convention-ru.pdf>.
69. Бадяк В. П. Становлення засад пам'яткоохоронної роботи у Львові / В. П. Бадяк // Праці Центру пам'яткознавства. — 2010. — Вип. 18. — С. 21–35.
70. Бадяк В. П. Історичний центр Львова у Списку всесвітньої спадщини: здобутки та проблеми / В. П. Бадяк // Праці Центру пам'яткознавства. — 2012. — Вип. 21. — С. 32–48.
71. Про збереження історичної забудови у центральній частині міста Львова : Указ Президента України від 2 лип. 1997 р. № 603/97 // Урядовий кур'єр. — 1997. — 8 лип. — С. 2.
72. Про затвердження Правил дотримання тиші у громадських місцях на території м. Львова : ухвала Львівської міської ради від 28 січ. 2010 р. № 3166 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://www8.city-adm.lviv.ua/inteam/uhvaly.nsf/\(SearchForWeb\)/990B63865C8C9AC2C22576C4004849B8?OpenDocument](http://www8.city-adm.lviv.ua/inteam/uhvaly.nsf/(SearchForWeb)/990B63865C8C9AC2C22576C4004849B8?OpenDocument).
73. Про затвердження Положення про акустичний режим у м. Львові : ухвала Львівської міської ради від 25 січ. 2001 р. № 932 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://www8.city-adm.lviv.ua/inteam/uhvaly.nsf/\(SearchForWeb\)/003CCE70FF413DC2C22570B3004C7ACB?OpenDocument](http://www8.city-adm.lviv.ua/inteam/uhvaly.nsf/(SearchForWeb)/003CCE70FF413DC2C22570B3004C7ACB?OpenDocument).
74. Про затвердження положення про історико-культурний заповідник «Личаківський цвинтар» : ухвала Львівської міської ради від 5 листоп. 1990 р. № 2550, у ред. від 19 берез. 2009 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://www8.city-adm.lviv.ua/inteam/uhvaly.nsf/\(SearchForWeb\)/1B00FB9369E091EFC225758A00508268?OpenDocument](http://www8.city-adm.lviv.ua/inteam/uhvaly.nsf/(SearchForWeb)/1B00FB9369E091EFC225758A00508268?OpenDocument).
75. Про погодження Програми збереження історичних цінностей Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника : ухвала Львівської міської ради від 3 листоп. 2011 р. № 862 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://www8.city-adm.lviv.ua/inteam/uhvaly.nsf/\(SearchForWeb\)/3F2E77270ABDC47FC2257942004C60DD?OpenDocument](http://www8.city-adm.lviv.ua/inteam/uhvaly.nsf/(SearchForWeb)/3F2E77270ABDC47FC2257942004C60DD?OpenDocument).
76. Про затвердження переліку наукових об'єктів, що становлять національне надбання та внесення змін до Положення, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 18 лютого 1997 р. № 174 : Постанова Кабінету Міністрів України від 19 груд. 2001 р. № 1709, у ред. від 22 жовт. 2008 р. // Офіційний вісник України. — 2001. — № 51. — Ст. 2305.
77. Про затвердження Положення про порядок в'їзду автомобільного транспорту на територію центральної частини м. Львова, внесеної до Списку Світової спадщини ЮНЕСКО : рішення Львівської міської ради від 21 серп. 2001 р. № 396 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://www8.city-adm.lviv.ua/Pool/Info/doclmr_1.NSF/\(SearchForWeb\)/01528E435A87360642256AAF0052F365?OpenDocument](http://www8.city-adm.lviv.ua/Pool/Info/doclmr_1.NSF/(SearchForWeb)/01528E435A87360642256AAF0052F365?OpenDocument). — (Втратило чинність).

78. Про затвердження Концепції розміщення зовнішньої реклами у м. Львові : рішення львівської міської ради від 20 лип. 2007 р. № 485 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://www8.city-adm.lviv.ua/Pool/Info/doclmr_1.NSF/\(SearchForWeb\)/871DABE27A726D45C225732F0024C68C?OpenDocument](http://www8.city-adm.lviv.ua/Pool/Info/doclmr_1.NSF/(SearchForWeb)/871DABE27A726D45C225732F0024C68C?OpenDocument).
79. Про затвердження Правил розміщення зовнішньої реклами у м. Львові : рішення Львівської міської ради від 21 трав. 2010 р. № 569, у ред. від 17 трав. 2013 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://www8.city-adm.lviv.ua/Pool/Info/doclmr_1.NSF/\(SearchForWeb\)/8DEB31C95B658391C22577380022A279?OpenDocument](http://www8.city-adm.lviv.ua/Pool/Info/doclmr_1.NSF/(SearchForWeb)/8DEB31C95B658391C22577380022A279?OpenDocument).
80. Про впорядкування розміщення технічних елементів (пристроїв) на фасадах будинків на території м. Львова : рішення Львівської міської ради від 1 лют. 2002 р. № 028, у ред. від 9 верес. 2011 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://www8.city-adm.lviv.ua/Pool/Info/doclmr_1.NSF/\(SearchForWeb\)/ED42714AEFE47EA042256B660050691D?OpenDocument](http://www8.city-adm.lviv.ua/Pool/Info/doclmr_1.NSF/(SearchForWeb)/ED42714AEFE47EA042256B660050691D?OpenDocument).
81. Про утворення робочої групи з питань формування заявки щодо набуття Львовом статусу «Місто літератури ЮНЕСКО» : розпорядження Львівської міської ради від 27 груд. 2013 р. № 557 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://www8.city-adm.lviv.ua/Pool/Info/doclmr_1.NSF/\(SearchForWeb\)/43BC796501CBD235C2257C51004E752B?OpenDocument](http://www8.city-adm.lviv.ua/Pool/Info/doclmr_1.NSF/(SearchForWeb)/43BC796501CBD235C2257C51004E752B?OpenDocument).
82. Про міжнародний відкритий конкурс архітектурних, дизайнерських та ландшафтних проєктів для впорядкування місць, пов'язаних з єврейською історією у м. Львові : рішення Львівської міської ради від 6 серп. 2010 р. № 1076 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://www8.city-adm.lviv.ua/Pool/Info/doclmr_1.NSF/\(SearchForWeb\)/B934EA4D3A5E0488C225778300238F02?OpenDocument](http://www8.city-adm.lviv.ua/Pool/Info/doclmr_1.NSF/(SearchForWeb)/B934EA4D3A5E0488C225778300238F02?OpenDocument).
83. Про утворення Ради з питань управління історичним містом : розпорядження Львівського міського голови від 12 квіт. 2007 р. № 117 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://www8.city-adm.lviv.ua/Pool/Info/doclmr_1.NSF/\(SearchForWeb\)/4B959AFBF1410750C22572BC004AADC8?OpenDocument](http://www8.city-adm.lviv.ua/Pool/Info/doclmr_1.NSF/(SearchForWeb)/4B959AFBF1410750C22572BC004AADC8?OpenDocument).
84. Пількевич В. О. Культурні та природні пам'ятки України в Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО / В. О. Пількевич // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер. : Історія. — 2012. — Т. 171, вип. 159. — С. 120—123.
85. Терещук Г. Понад 10 років Львів у списку ЮНЕСКО, а ставлення до історичної спадщини варварське [Електронний ресурс] / Галина Терещук // Радіо свобода. — Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/1730355.html>.
86. Опалько Ю. В. Збереження культурної спадщини в сучасній Україні: проблеми та перспективи / Ю. В. Опалько // Стратегічні пріоритети. — 2007. — № 1 (2). — С. 84—86.
87. Про Державний бюджет України на 2015 рік : Закон України від 28 груд. 2014 р. № 80-VIII, у ред. від 16 квіт. 2015 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2015. — № 5. — Ст. 37.
88. Про міський бюджет м. Львова на 2015 рік : рішення Львівської міської ради від 14 січ. 2015 р. № 2 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://www8.city-adm.lviv.ua/Pool/Info/doclmr_1.NSF/\(SearchForWeb\)/9FCA44E0FEF8C557C2257DD0003084ED?OpenDocument](http://www8.city-adm.lviv.ua/Pool/Info/doclmr_1.NSF/(SearchForWeb)/9FCA44E0FEF8C557C2257DD0003084ED?OpenDocument).
89. Про затвердження Концепції розвитку індустріального парку м. Львова : ухвала Львівської міської ради від 20 верес. 2012 р. № 1734 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://www8.city-adm.lviv.ua/inteam/uhvaly.nsf/\(SearchForWeb\)/51DFA20A22D914B6C2257A8E002DB767?OpenDocument](http://www8.city-adm.lviv.ua/inteam/uhvaly.nsf/(SearchForWeb)/51DFA20A22D914B6C2257A8E002DB767?OpenDocument) — (Втратила чинність).
90. Про затвердження проєкту землеустрою щодо відведення земельної ділянки для створення індустріального парку у м. Львові на вул. Т. Шевченка, промислова зона «Рясне-2», ділянка 1-1 та про організацію і проведення конкурсу з вибору керуючої компанії індустріального парку : ухвала Львівської міської ради від 18 лип. 2013 р. № 2567, у ред. від 6 лют. 2014 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу:

- <http://www8.city-adm.lviv.ua/inteam/uhvaly.nsf/a19074bb3a9b23eac2256ac40046fcb4/92d6c7d693036147c2257bbe00250bab?OpenDocument>.
91. Про затвердження Програми урбаністичного розвитку м. Львова на 2015–2016 роки : ухвала Львівської міської ради від 23 квіт. 2015 р. № 4528 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://www8.city-adm.lviv.ua/inteam/uhvaly.nsf/\(SearchForWeb\)/8B085831EA5A4CBBC2257E370050247D?OpenDocument](http://www8.city-adm.lviv.ua/inteam/uhvaly.nsf/(SearchForWeb)/8B085831EA5A4CBBC2257E370050247D?OpenDocument).
 92. Стременовський М. С. Місцеве самоврядування м. Одеси в середині XIX століття: історико-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових учень» / С. М. Стременовський. — О., 2000. — 20 с.
 93. Найдорф М. Очерки европейского мифотворчества / *Марк Найдорф*. — О. : ВМВ, 2001. — 267 с.
 94. Ніколаєва Г. О. «Одеський міф»: минуле та сьогодення / Г. О. Ніколаєва // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. — 2013. — Вип. 19, т. 1. — С. 229–234.
 95. Шохов А. Бренд Одессы и методология проектирования развития городов [Электронный ресурс] / А. Шохов. — Режим доступу: <http://shokhov.livejournal.com>.
 96. Черных И. Д. Репрезентация Одессы в виртуальном пространстве / И. Д. Черных, Г. Н. Стоянова // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Історія, філософія, політологія. — 2012. — № 4. — С. 17–22.
 97. Лотман Ю. М. Символика Петербурга и проблемы семиотики города / Ю. М. Лотман // Семиотика города и городской культуры. Ученые записки Тартуского государственного университета. Труды по знаковым системам. — Тарту, 1984. — Вып. XVIII. — С. 30–45.
 98. Лищенко Н. Ф. Одесский городской текст и карнавальная традиция / Н. Ф. Лищенко // Науковий вісник МДУ імені В. О. Сухомлинського. Сер. : Філологія. — 2014. — Вип. 4 (13). — С. 134–139.
 99. О мерах по противодействию проявлениям фашизма, нацизма, ультранационализма в городе Одессе : решение Одесского городского совета от 7 июля 2009 г. № 4434-V [Электронный ресурс]. — Режим доступу: <http://omr.gov.ua/ua/acts/council/22041>.
 100. О мерах по недопущению проявлений нацизма, фашизма и радикального национализма в городе Одессе : решение Одесского городского совета от 19 февр. 2013 г. № 2824-VI [Электронный ресурс]. — Режим доступу: <http://omr.gov.ua/ua/acts/council/47953>.
 101. Про вступ міста Одеси до Європейської коаліції міст проти расизму : рішення Одеської міської ради від 9 квіт. 2009 р. № 4098-V [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://omr.gov.ua/ua/acts/council/20469>. — (Втратило чинність).
 102. Про вихід міста Одеси, Одеської міської ради зі складу ряду міжнародних організацій : рішення Одеської міської ради від 29 жовт. 2014 р. № 5557-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://omr.gov.ua/ru/acts/council/64877>.
 103. Про затвердження Міської програми підтримки діяльності національно-культурних товариств міста Одеси на 2010 рік : рішення Одеської міської ради від 13 лип. 2010 р. № 5942-V [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://omr.gov.ua/ua/acts/council/28694>.
 104. О реализации положений Закона Украины «Об основах государственной языковой политики» в городе Одессе : решение Одесского городского совета от 13 авг. 2012 г. № 2419-VI [Электронный ресурс]. — Режим доступу: <http://omr.gov.ua/ru/acts/council/43297>.
 105. О создании управления европейской интеграции и связей с Одесской диаспорой : решение Одесского городского совета от 15 июля 2005 г. № 4229-IV [Электронный ресурс]. — Режим доступу: <http://omr.gov.ua/ua/acts/council/190>.
 106. Фоканов Ю. В. Диаспора: к вопросу о концептуализации понятия в условиях глобализации / Ю. В. Фоканов // Известия РГПУ им. А. И. Герцена. — 2008. — № 60. — С. 284–289.

107. Об утверждении Положения о символике города Одессы и символах Одесского городского головы : решение Одесского городского совета от 16 апр. 2013 г. № 3297-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://omr.gov.ua/ua/acts/council/49946>.
108. Про вступ міста Одеси до Ліги історичних міст : рішення Одеської міської ради від 20 січ. 2009 р. № 4082-V [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://omr.gov.ua/ua/acts/council/19051>.
109. Про вступ Одеської міської ради до Асоціації ЄВРОМІСТА : рішення Одеської міської ради від 5 квіт. 2007 р. № 1169-V [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://omr.gov.ua/ua/acts/council/7065>.
110. Сергей Кивалов: Настало время готовить Конституцию для Одесчины [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.odessit.ua/news/oblast/24446-sergey-kivalov-nastalo-vremya-gotovit-konstituciyu-dlya-odeschiny.html>.
111. Про внесення змін до Міської цільової програми включення центральної історичної частини забудови Одеси до основного списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО на 2013—2015 роки, затвердженої рішенням Одеської міської ради від 16 квітня 2013 р. № 3313-VI : рішення Одеської міської ради від 24 груд. 2014 р. № 5998-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://omr.gov.ua/ua/acts/council/66573>.
112. Про затвердження Правил благоустрою території міста Одеси (текстової частини) у новій редакції : рішення Одеської міської ради від 23 груд. 2011 р. № 1631-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://omr.gov.ua/ua/acts/council/38553>.
113. Про затвердження Плану діяльності Одеської міської ради з підготовки проектів регуляторних актів на 2015 рік : рішення Одеської міської ради від 24 груд. 2014 р. № 5987-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://omr.gov.ua/ua/acts/council/66628>.
114. Про бюджет міста Одеси на 2015 рік : рішення Одеської міської ради від 21 січ. 2015 р. № 6259-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://omr.gov.ua/ua/acts/council/67004>.
115. Про затвердження Генерального плану м. Одеси : рішення Одеської міської ради від 25 берез. 2015 р. № 6489-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://omr.gov.ua/ua/acts/council/69315>.

А н о т а ц і я

Оборотов Ю. М., Завальнюк В. В., Мельничук О. С., Горобець К. В., Хижняк Ю. В. Міська правова система як відображення цілісності міського права (на прикладі деяких українських міст). — Стаття.

У статті розглядається проблема цілісності міського права крізь призму формування міської правової системи. Міська правова система — це зумовлена особливостями та закономірностями розвитку конкретного міста ціннісно-нормативна цілісність юридичних феноменів та процесів, які інституціоналізуються у правовому житті городян і використовуються жителями міста та муніципальними органами для досягнення приватних і публічних цілей та забезпечення сталого розвитку міської системи. Показано, що правова система міста Києва формується під значним впливом виконання цим містом столичних функцій, що зумовило специфіку розвитку нормативних засад його правової системи. Специфіка міського права сучасного Львова багато в чому формується під впливом культурного фактора. Етнонаціональна політика є одним із пріоритетних напрямів розвитку міського права Одеси. Вона знаходить своє вираження на рівні нормативних, індивідуальних, програмних та декларативних актів.

Ключові слова: системний підхід, правова система, правова система міста, міська правова система, правова система Києва, правова система Львова, правова система Одеси.

А н н о т а ц и я

Оборотов Ю. Н., Завальнюк В. В., Мельничук О. С., Горобець К. В., Хижняк Ю. В. Городская правовая система как отображение целостности городского права (на примере некоторых украинских городов). — Статья.

В статье рассматривается проблема целостности городского права сквозь призму формирования городской правовой системы. Городская правовая система — это обусловленная особенностями и закономерностями развития конкретного города ценностно-нормативная целостность юридических феноменов и процессов, которые институционализуются в правовой жизни горожан и используются жителями города и муниципальными органами для достижения частных и публичных целей и обеспечения устойчивого развития городской системы. Показано, что правовая система города Киева формируется под значительным влиянием выполнения этим городом столичных функций, что обусловило специфику развития нормативных основ его правовой системы. Специфика городского права современного Львова во многом формируется под влиянием культурного фактора. Этнонациональная политика является одним из приоритетных направлений развития городского права Одессы. Она находит свое выражение на уровне нормативных, индивидуальных, программных и декларативных актов.

Ключевые слова: системный подход, правовая система, правовая система города, городская правовая система, правовая система Киева, правовая система Львова, правовая система Одессы.

S u m m a r y

Oborotov Yu. M., Zavalniuk V. V., Melnychuk O. S., Gorobets K. V., Khyzhniak Yu. V. Urban Legal System as Reflection of Integrity of Urban Law (by the example of certain Ukrainian cities). — Article.

The article deals with the problem of the integrity of urban law through the establishing the urban legal system. Urban legal system is an integrity of legal phenomena and processes, which are institutionalizing in the legal life of citizens and are being used by them and by municipal bodies for achievement the private and public goals for sustainable development of urban system. It is shown that legal system of Kyiv expresses in realization of the functions of capital city, which determines the features of the normative grounds of its legal system. The cultural status of Lviv impact on its legal system. Ethnonational policy is the priority direction of development of Odesa's urban law.

Keywords: system approach, legal system, legal system of the city, urban legal system, legal system of Kyiv, legal system of Lviv, legal system of Odesa.